

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 9 (1992)

Το βιβλίο της ζωής μου

Πέτρος Πασαλίδης, Ιωάννα Πετροπούλου

doi: [10.12681/deltiokms.139](https://doi.org/10.12681/deltiokms.139)

Copyright © 2015, Πέτρος Πασαλίδης, Ιωάννα Πετροπούλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πασαλίδης Π., & Πετροπούλου Ι. (1992). Το βιβλίο της ζωής μου. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9, 253–280. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.139>

ΑΠΟ ΤΟ ΥΛΙΚΟ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

ΙΩΑΝΝΑ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΠΟ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΠΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ
ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Πέτρου Πασαλίδη: «Τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς μου»
(Χφ. ἀριθ. 246, Καππαδοκία 58)

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

A. *Τὸ κείμενο*

Τὸ χειρόγραφο τιτλοφορήθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν πρόσφυγα «Τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς μου»: συνολικὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑκατὸν δεκαεπτὰ σελίδες, τμῆμα τῶν ὁποίων —οἱ μισὲς σχεδὸν— ἐπιλέχθηκαν νὰ δημοσιευτοῦν ἐδῶ. Γράφτηκαν μὲ προτροπὴ τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '60, στὸ πλαίσιο μιᾶς συνηθισμένης τότε πρακτικῆς ποῦ ἀπέβλεπε κυρίως στὴ συλλογὴ (βλέπε διάσωση) τοῦ ὕλικου.

Γιὰ νὰ τοποθετήσουμε μέσα στὸ χρόνο καὶ στὸ χῶρο τὴ διήγηση αὐτή, θὰ σημειώσουμε ὅτι ἀρχίζει μὲ τὴν διὰ θαλάσσης ἀναχώρηση τοῦ ἀφηγητῆ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ συνεχίζει μὲ τὴ μετάβασή του στὸ νέο τόπο ἐγκατάστασης, τὴν ἐλληνικὴ γῆ. Βρισκόμαστε στὰ 1923. Ἡ πρώτη παράγραφος ποῦ περιλαμβάνεται ἐδῶ ἀναφέρεται στὸ ἀπώτερο παρελθὸν καὶ κρατήθηκε μόνον ὡς σπάρραγμα, γιὰ νὰ δώσει ἓνα στίγμα τῆς ζωῆς στὴν ἀρχικὴ κοιτίδα. Μεσολαβοῦν, στὸ πρωτότυπο, ὅσες σελίδες ἐδῶ ἔχουν παραλειφθεῖ καὶ περιγράφουν τὴν ἐποχὴ ποῦ προηγῆθηκε τοῦ ὀριστικοῦ ἑκπατισμοῦ.

Τὸ κείμενο ἔχει κατατεθεῖ τὸ 1964 στὸ Ἄρχειο Προφορικῆς Παράδοσης τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. Δακτυλογραφήθηκε σὲ 95 σελίδες ἐπεξεργασμένο ἀπὸ τὸν συνεργάτη Ἑρμόλαο Ἀνδρεάδη.

B. 'Ο άφηγητής'

'Ο Πέτρος Πασαλιδής άνηκε στη στρατιά τών πληροφορητών του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών από το 1956. Ήταν καππαδοκιής καταγωγής, γεννημένος στα 1889 στο χωριό 'Ενεχιλ της περιοχής Νίγδης· εκεί έζησε ως τα τριάντα του χρόνια. Καταγίνονταν κυρίως με τη γεωργία, ενώ δούλευε ως εποχιακός εργάτης μαζί με τόν άδελφό του αλλά και πολλούς συγχωριανούς του σε άβεστοκάμινα στην έπαρχία Κιλικίας, όπου και για τó λόγο αυτό μετανάστευε — κυρίως τούς χειμάνες.

Τó 1918 βρέθηκε στα 'Αδανα — άποκλείστηκε με τά κεμαλικά. 'Όταν οι 'Αγγλογάλλοι επέτρεψαν στους πληθυσμούς τήν μετακίνησή τους προς τήν 'Ελλάδα, ó Πασαλιδής πέρασε στη Σμύρνη και ύστερα στην Πόλη· εκεί δούλεψε πάλι εργάτης, για μιá τριετία. 'Αργότερα ξεμπάρκαρε στη Θεσσαλονίκη και μετά τράβηξε δυτικά, στην 'Ηπειρο, άλλοτε γυρεύοντας να πορισθεί τά άναγκαία και άλλοτε άναζητώντας τούς συντοπίτες του. 'Επειτά από περιπλανήσεις καταλήγει στα 1925 στην 'Ανάβυσσο, όπου ζει μόνιμα πιά, με τή γυναίκα του και τά τέσσερα παιδιά του. Καλλιεργεί τή γή και κάνει τόν ψάλτη στην έκκλησία. 'Ός Καππαδόκης ήταν τουρκόφωνος, αλλά έμαθε τά έλληνικά και από τόν παππού του τόν Θεολόγο, που ήταν δάσκαλος, και από τó σχολείο στο όποιο φοίτησε. 'Ήξερε λίγα γράμματα· τόσα, όσα για να είναι σέ θέση να συντάζει μόνος του ένα κείμενο όπως αυτό της αυτοβιογραφίας του, τμήμα του οποίου δημοσιεύουμε έδω.

Γ. Τó περιεχόμεο

'Η αφήγηση άποτυπώνει τή μαρτυρία ενός εργάτη, πρόσφυγα από τó έσωτερικό της Μικρασίας. Περιγράφονται τά βιώματα τής καταστροφής, τής άνταλλαγής, σαράντα χρόνια μετά. 'Η άπαρχή του κειμένου συμπίπτει με τή χρονική τομή κατά τήν όποία ó αυτοβιογραφούμενος από όρθόδοξος χριστιανός ύπήκοος του όθωμανικού κράτους μεταβάλλεται σε πρόσφυγα στόν όμόθρησκó του έλλαδικό χώρο. 'Απαθανάτιζεται ή διαδικασία μεταφύτευσης του στόν τόπο ύποδοχής μέσα από ένα λόγο που προσεγγίζει τά γεγονότα με άκρίβεια συχνά έντυπωσιακή μέρα τή μέρα: έμεις από τήν πλευρά μας ως άναγνώστες δέν θά βρεθούμε άντιμέτωποι με τήν μορφή μιás σύγχρονης οδύσειας. 'Ο δικός μας περιπλανώμενος βρίσκεται στους άντίποδες του όμηρικού ήρωα: τó τέρμα αυτής τής διαδρομής δέν επιφυλάσσει ούτε *καπνόν άναθρώσκοντα*, ούτε ανθρώπινο χάδι. Δέν πρόκειται λοιπόν για

1. Για τά στοιχεία που άφορούν στο βιογραφικό του άφηγητή συμβουλευτήκα τó 'Αρχείο του Κέντρου (το άρχικό δελτίο πληροφορητή συντάχθηκε από τήν 'Ελένη Γλύκατζη τó 1956).

νόστο, επιστροφή με τὴν ὀδυσσειακὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, ἀλλὰ γιὰ τὴν πλήρη ἀντιστροφή του: Γινόμαστε κοινωνοὶ ὄχι μιᾶς ἐπανασύνδεσης τοῦ ἥρωα μετὴ γενέθλια γῆ του, ἀλλὰ τῆς δραματικῆς ἀπώλειας τοῦ οἴκειου.

Ἐνα στοιχεῖο ἀξιοπρόσεχτο ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση τοῦ χειρογράφου εἶναι ἡ κινητικότητα τοῦ νεοφερμένου. Οἱ μετακινήσεις του στὸ γεωγραφικὸ χῶρο καθορίζονται μετὰ βῆση δύο ἄξονες. Ὁ πρῶτος σχετίζεται μετὰ τὴν ἀγορὰ ἐργασίας —δηλαδὴ μετὰ τὴν δυνατότητα ἢ ἀνημπορία νὰ βγάλει τὸν ἐπιούσιο ἄρτο, ἐξασφαλίζοντας κάποια μεροκάματα. Μονιμότερες λύσεις μοιάζει νὰ ἔχουν ἐκ τῶν πραγμάτων ἀποκλεισθεῖ— ἢ Ἑλλάδα τῆς λύσης δὲν φαίνεται νὰ παρέχει διεξόδους πρὸς τὴν κατεύθυνση μιᾶς πιὸ σταθερῆς ἀπορρόφησης τοῦ πλεονάζοντος πληθυσμοῦ. Ὁ «ἀνταλλαγεῖς» κάνει στάση ὅπου βρίσκει δουλειά, ἀποτελεῖ φτηνὴ ἐργατικὴ δύναμη καὶ τὸ γνωρίζει.

Ὁ δεῦτερος ἄξονας ὀρίζεται ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση κάποιου ὑποκατάστατο τῆς πατρίδας: ὁ ἰδεατὸς ἰστός ποὺ ἐνώνει τοὺς Καππαδόκες, τοὺς ἀπανταχοῦ ἐγκατεσπαρμένους ὁμαίμους, θὰ ἀντικαταστήσει τὴν χαμένη κοιτίδα κλώθοντας ἓνα πλέγμα ἀσφαλείας. Ὁ κατάλογος τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν τόπων ἐγκατάστασης τῶν συμπατριωτῶν του θὰ λειτουργήσει ὡς νοερὸ μὲν, ἀλλὰ σταθερὸ σημεῖο ἀναφορᾶς στὴν ἀεικίνητη ζωὴ του, ἓνα εἶδος κώδικα μέσω τοῦ ὁποῖου ἀποκρυπτογραφεῖ τίς γύρω του ἄξινες πραγματικότητες. Συγκροτεῖται λοιπὸν ἔτσι ἓνας νέος συμβολικὸς «τόπος», ὑφασμένος ἀπὸ τοὺς ἐπιμέρους πραγματικοὺς τόπους συνάθροισης τῶν ἐπήλυδων, ὅπου ὁ ἀφηγητὴς ὀδηγεῖται ὄχι μόνον μετὰ τὸ λογισμό, ἀλλὰ ὁ ἴδιος μετὰ σάρκα καὶ ὀστά, ἀναζητώντας κάθε φορὰ συντοπίτες του. Ὁδοιπορία στὰ τυφλά.

Τὸ κείμενο μπορεῖ νὰ ἀναγνωσθεῖ μετὰ διάφορους τρόπους. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς μᾶς ἐπιτρέπει νὰ καταστρώσουμε τὸ γεωγραφικὸ μίτο τῶν περιπλανήσεών του: Ἡπειρο, Μακεδονία, Ἀττικὴ, Πελοπόννησο —δύσκολη σήμερα ἢ ταῦτιση, ἀφοῦ τὰ παλιὰ τοπωνύμια καταργήθηκαν². Τὸ Ὁμπαρ ἔγινε Ἀραβισσός, τὸ Χαρμάνκιοι: Νέος Κουκλουτζάς, τὸ Μπεσικ Γκιολού: Βόλβη, τὸ Λεμπέτι: Συκαρπία, τὸ Κιρετσκιοῦ: Ἀσβεστοχώρι καὶ τὸ Πασά Λιμάν: Μικρολίμανο— ὁ κατάλογος μπορεῖ νὰ συνεχιστεῖ.

Ἄλλος χάρτης θὰ μπορούσε νὰ περιλάβει τὰ σημεῖα συνάντησης τῶν ἀνθρώπων, μιὰ —ἄς ποῦμε— τοπογραφία νησίδων τοῦ συλλογικοῦ βίου: καφενεῖα, ἐκκλησίες, χοροστάσια, ὅπου καὶ τὰ γλέντια, οἱ γάμοι μετὰ τὰ ὄργανα καὶ τίς μουσικές. Ἀκόμα παζάρια, χῶροι ὑλικῶν ἀνταλλαγῶν, τὰ παζάρια τῆς μακεδονικῆς περιοχῆς τόσο κατὰμεστα ἀπὸ πρόσφυγες ποὺ ὁ ἀφηγητὴς θαρρεῖ πὼς ξαναζεῖ στὸν τόπο του. Παραδοσιακοὶ τρόποι συσσωμάτωσης καὶ ἐπικοινωνίας, κρατώντας ἀκόμα μιὰ πρώτη ἱκμάδα, ἐπιβιώνουν στὴν

2. Εὐχαριστῶ τὸ συνάδελφο Λεωνίδα Ἐμπεῖρικο γιὰ τὴ βοήθειά του στὴν ταῦτιση τῶν τοπωνυμίων.

Ἑλλάδα τοῦ μεσοπολέμου, λειτουργώντας συνεκτικά καὶ γιὰ τοὺς ξεριζωμένους.

Ἐνας τρόπος προσέγγισης τῶν μαρτυριῶν ποὺ ἀκολουθεῖται συχνὰ σχετίζεται μὲ τὴν χρησιμοποίηση κάποιων χωρίων τῆς ἀφήγησης ὡς ἀποδεικτικοῦ ὕλικου, μὲ πρόθεση νὰ ἐνταχθοῦν ὡς κρίκοι σὲ μιὰ ἀλυσίδα τῆς ὁποίας ἡ ἄκρη ἔλκει τὴν καταγωγή ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο κόσμο. Ἐμεῖς θὰ λέγαμε ὅτι τὰ μοτίβα αὐτὰ θὰ μπορούσαν ἀπλὰ νὰ καταδείξουν τὶς πιθανὲς πολιτισμικὲς καταχωρήσεις ποὺ ἐγγράφικαν στὸν νοητικὸ κόσμο τοῦ ἀφηγητῆ. Γιὰ παράδειγμα, κατὰ τὴν ροὴ τῆς ἀφήγησης, ἀναδύονται συνειρμικὰ εἰκόνες ἢ λόγια ποὺ θὰ ταυτίζονταν δυνάμει εἴτε μὲ τὴν ἀρχαία τραγωδία, μὲ τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι (οἱ ἐπαναλαμβανόμενες σκηνὲς τῆς ἀναγνώρισης), εἴτε μὲ τὶς Γραφές (ἢ βιβλικῆς ὁμορφιάς συγκινησιακὰ φορτισμένη σκηνὴ τοῦ συναπαντήματος τοῦ νεότερου μὲ τὸν γεροντότερο).

Ἄν ἔχουν κάποιο νόημα αὐτὲς οἱ ταυτίσεις εἶναι γιὰ νὰ συνεξεταστοῦν μὲ ὅσες πληροφορίες μπορούν νὰ συγκεντρωθοῦν σχετικὰ μὲ τὴν παιδεία τοῦ ἀφηγητῆ. Ἄς μνημονεύσουμε στοιχεῖα ἀπὸ τὸ παρελθόν του ποὺ περίπου νὰ τὴ σκιαγραφοῦν: γλώσσα μητρικὴ ἢ τουρκικὴ, φοίτηση σὲ σχολεῖο, συστηματικὴ ἐκμάθηση τῆς ἑλληνικῆς. Ὁρησκεία χριστιανικὴ ὀρθόδοξη, πρόγονος ἐγγράματος. Ἄλεπάλληλες μετοικεσίες. Ἐπαγγελματικὴ ιδιότητα ἐναλλασσόμενη, τοῦ ἀγρότη ἢ ἐργάτη. Μετάβαση ἀπὸ τὸν ἀγροτικὸν κόσμον στὰ ἀστικά κέντρα: Κιλίκια, Σμύρνη, Πόλη πρὶν ἀπὸ τὴν Καταστροφή. Αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη ὕλη μὲ τὴν ὁποία διαπλάθεται ἡ φυσιογνωμία του, συγκροτεῖται ἡ πολιτισμικὴ του περιουσία ὡς τὴ στιγμὴ τῆς ἔλευσής του, τῆς προσφυγοποίησής του.

Ὅλα τὰ παραπάνω ὑποβοηθοῦν τὸ ἐγχεῖρημα ἀποκρυπτογράφησης τοῦ κειμένου καὶ τοῦ περιεχομένου προτείνοντας διάφορες ὀπτικές. Ὅμως ὁ κύριος λόγος ποὺ ὑπαγόρευσε τὴν ἐπιλογὴ τῆς δημοσίευσης ἔγκειται ἀποκλειστικὰ στὴν ποιότητα τῆς μαρτυρίας καθεαυτῆς. «Κατὰ κανόνα, οἱ λαϊκοὶ ἄνθρωποι μὲν βουβοὶ γιὰ τὴν ἱστορία.»³

Στὴν περίπτωσή μας ὁ ἐποχιακὸς ἐργάτης καὶ ὄμιλος πρόσφυγας Πασαλίδης διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ στρώμα στὸ ὁποῖο τὸν ἐντάσσουμε: γνωρίζει γραφὴ καὶ ἀνάγνωση. Γιὰ κείνον ἡ γραπτὴ ἔκφραση δὲν ἀποτελεῖ κεκτημένο δικαίωμα, ἀλλὰ κατ' ἐξάιρεση κοινωνικὸ προνόμιο, τὸ ὁποῖο ἐλάχιστοι ὁμοιοὶ του κατέχουν. Λίγοι πρόσφυγες τῆς κατηγορίας του εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ ἀρθρώσουν λόγο καὶ νὰ τὸν μεταφέρουν οἱ ἴδιοι στὸ χαρτί. Γιὰτὶ, ἐπιπλέον, ὅσοι προῆλθαν ἀπὸ τὴ μικρασιατικὴ ἐνδοχώρα εἶχαν νὰ

3. «Κατὰ κανόνα οἱ λαϊκοὶ ἄνθρωποι μὲν βουβοὶ γιὰ τὴν ἱστορία: καὶ γιὰτὶ τὰ λαϊκὰ στρώματα τὰ χαρακτηρίζει —σὲ παλαιότερες ἰδίως ἐποχὲς— ἓνα ἐκπληκτικὰ ὑψηλὸ ποσοστὸ ἀναλφαβητισμοῦ, πρᾶγμα ποὺ δημιουργεῖ ἓνα ἀνυπέρβλητο ἐμπόδιο γιὰ τὴ γραπτὴ ἔκφραση» (Σταμάτης Πέτρου, *Γράμματα ἀπὸ τὸ Ἄμστερνταμ*, ἐπιμέλεια Φίλιππος Ἡλιού, Ἀθήνα 1976, σ. ε', εἰσαγωγή).

άντιμετωπίσουν εκτός των κοινωνικών αποκλεισμών και τους αντίστοιχους γλωσσικούς: ενώ η ιδιομορφία της τουρκοφωνίας μπορούσε να άρθρει μόνο μέσα από τα κανάλια της εκπαίδευσης, η πρόσβαση σε αυτήν δεν ήταν φαινόμενο γενικευμένο.

Ἡ μαρτυρία λοιπὸν κινεῖται ὀριακὰ ἀνάμεσα στὸν προφορικὸ —ἤ, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε καὶ τὴν Ἑλλη Παπαδημητρίου, στὸν «κοινὸ λόγῳ»⁴ καὶ τὴ γραπτὴ του ἀποτύπωση. Μέσα ἀπὸ τὴ γραμμικότητα τῆς ἀφήγησης ὁ πρόσφυγας καταθέτει ὄχι μονάχα τὴν ἀτομικὴ του μικρὴ ἱστορία, ἀλλὰ ἔμμεσα τὸ κλίμα τῆς νεοελληνικῆς πραγματικότητας τοῦ μεσοπολέμου. Ἡ τροχιά τῆς ζωῆς του κινεῖται παράλληλα μὲ τὰ πολιτικὰ γεγονότα. Οἱ αὐτολογοκρινόμενες μάλλον ἱστορικὲς του ἀναφορὲς διακρίνονται γιὰ τὴν ἐνάρgeiά τους.

Ἡ κατακλείδα τῆς διήγησης συμπύπτει μὲ τὸ σημεῖο ἐκεῖνο ὅπου ἀπὸ τὴν κίνηση περνᾶμε στὴ στάση. Τελευταῖοι σταθμοί: Ἄγιοι Ἀνάργυροι, Ἀνάβυσσος, ἡ ἐπιστροφή καὶ τὸ δέσιμο πάλι μὲ τὴ γῆ. Ἡ ἐνταξὴ στὶς κανονικότητες: ἓνα σχῆμα βίου ποὺ κρυσταλλώνεται στὴ σύσταση μιᾶς πολυμελοῦς οἰκογένειας, πορεία ποὺ θὰ σφραγιστεῖ μὲ τὴν προσθήκη ἑνὸς νέου στοιχείου μονιμότητας: τὸ χτίσιμο ἑνὸς δικοῦ του σπιτιοῦ. Σύμπνοια μὲ τὸν κοινωνικὸ περίγυρο, ἀναζήτηση μιᾶς σταθερότητας, ἀπόπειρα οἰκοδόμησης μιᾶς ἄλλης ζωῆς. Ἡ κατοικία θὰ ἀποτελέσει καὶ κυριολεκτικὰ τὸ ἐπιστέγασμα, δείκτης μιᾶς συμμόρφωσης μὲ τὶς μεταπολεμικὲς νεοελληνικὲς τάσεις καὶ ἀνάγκες. Ὁ πρόσφυγας ὀλοκληρώνει τὰ ἔργα τῆς ζωῆς του καὶ ἐπιλέγει νὰ κλείσει τὴν ἀφήγησή του στὸ σημεῖο αὐτό.

ΙΩΑΝΝΑ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

4. Στὴ μνήμη τῆς ἀφιερώνεται καὶ τὸ προλογικὸ αὐτὸ σημεῖωμα.

II. ΠΕΤΡΟΥ ΠΑΣΑΛΙΔΗ, «ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΜΟΥ»

Ἐν Ἀναβύσσω 21 Δεκεμβρίου 1963.

ΠΕΤΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΑΣΑΛΙΔΗΣ, γεννηθεὶς τὸ 1897 στὸ χωριὸν Ἐνεχίλ ἐπαρχίας Νίγδης νομοῦ Ἰκονίου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Μέχρι 8 ἢ 9 χρονῶν ποὺ ἤμουνα δὲν ἤξερα τίποτα. Μετὰ πρῶτα πήγαινα σχολεῖο, διάβαζα ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τούρκικα. Ἀλλὰ πιὸ πολὺ ἑλληνικὰ διαβάσαμε. Στὸ σχολεῖο ὁ δάσκαλος μᾶς μάθαινε ἐκκλησιαστικὰ γράμματα. Μέχρι τρίτη δημοτικὸν φθάσαμε. Μετὰ τὸ ἴ4 (Δεκατέσσαρα) βγήκε ὁ εὐρωπαϊκὸς πόλεμος. Ὅλος ὁ κόσμος ἔχασε τὸν πούσουλά του, διότι μᾶς πῆρε τὸ τουρκικὸ κράτος τοὺς διδασκάλους μας, μείναμε στὴν ἐρημιά.

Μετὰ γενήκαμε σοῦς Τούρκους ὑπηρετές. Πηγαίναμε στὰ χωράφια, ὀργώναμε, σπέρναμε, θερίζαμε, σὲ ἕνα χρόνον παίρναμε 200 ὀκάδες σίκαλη μὲ σιτάρι, ἀνάμιχτα.

[...] Ἡ ὥρα 5.30' ἐπὶ Αὐγούστου, ἡμέρα Τετάρτη, ἀναχωρήσαμε μὲ τὸ καράβι «Ὁκεανὸς» γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Μόλις ξεκίνησε τὸ πλοῖο, ἀρχίσαμε τραγούδια καὶ γλέντια. Τὸ καράβι μᾶς ἔφερε στὴ Θεσσαλονίκη. Μᾶς ἔβγαλε στὴν Καλαμαριά. Μόλις βγήκαμε ἔξω, βρήκαμε πολλοὺς γνωστούς. Πρῶτα πρῶτα βρήκα τὸ δάσκαλό μου Κουρπανδζόγλου τοῦ κυρίου Κυριάκου, δεύτερον τὸν ἄλλο δάσκαλό μου κύριον Ἰωάννην Κοσμίδην. Τρίτον τὸν κύριον Ἐλευθέριον Ραπτόπουλον, τέταρτον τὸν κύριον Στυλιανὸν Ἰωαννίδην. Ὁ Κύριός μου Κοσμίδης ἔδωσε ὁδηγίαις: «Παιδί μου, ἡ οἰκογένειά σας ὅπου πάγει, ἐκεῖ νὰ πᾶς.» Καὶ ἐγὼ ἔβαλα στὸ νοῦ μου αὐτὴ τὴν κουβέντα. Κάναμε μίαν ἐβδομάδα καὶ μετὰ φύγαμε γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη.

Πέντε-ἕξι μέρες γυρίσαμε μὲς' τὴ πόλιν. Μία μέρα σ' ἕνα καφενεῖο ἐνῶ καθόμαστε 5-6 ὀνοματεῖοι, ἦρθε ἕνας κύριος καὶ εἶπε: «Εἶναι κανεὶς γιὰ δουλειά;» Ἐμεῖς ρωτήσαμε: «Τί δουλειά;» Μᾶς ἀπάντησε: «Εἶναι μεταλλεῖο ποὺ βρίσκεται στὸν Ἅγιον Ὅρος.» Ρωτᾶμε: «Πόσο εἶναι τὸ μεροκάματο;» Μᾶς εἶπε: «Πενήντα πέντε.» Ἐμεῖς εἶπαμε: «Καλὰ εἶναι, θὰ ῥθομε ὅλοι.» Μᾶς εἶπε: «Ἄπ' ἐδῶ, ὅλα τζάμπα μέχρι στὸ Ἅγιον Ὅρος.»

Τὴν ἄλλη μέρα μᾶς ἔφερε ἕνα φορτηγὸ. Μπήκαμε μέσα, τραβήξαμε στὸ Λαγκαδὰ καὶ ἀπ' ἐκεῖ σ' ἕνα σταθμὸ, τὸ Σαραϊλί. Μέχρι ἡ ὥρα τρεῖς περιμέναμε τὸ τραῖνο. Ἦρθε τὸ τραῖνο, μᾶς πῆρε κι ἔφυγε. Βασίλευμα τοῦ ἤλιου φτάσαμε στὸ Σταυρό. Ἐκεῖ ἦτανε σκάλα. Περιμέναμε βαποράκι. Σὲ εἴκοσι λεφτὰ ἔφτασε στὴ σκάλα. Βγήκανε ἐργάτες, μᾶς εἶπανε: «Ποῦ πᾶτε, παιδιά;» Ἐμεῖς εἶπαμε: «Στὸ μεταλλεῖο.» Μᾶς εἶπανε: «Ἐμεῖς ἀπ' ἐκεῖ ἐρχόμαστε. Δουλέναμε μιὰ βδομάδα, κοιτᾶτε πάνω μας. Ὅπου στάζει πάνω σου, τὰ

ροῦχα σαπίζουν. Νὰ σκεφτείτε ἂν πρέπει νὰ πᾶτε.» Ἐμεῖς εἶπαμε: «Τί νὰ κάνουμε τώρα;» Λένε αὐτοί: «Τί νὰ κάνετε; Ἐδῶ μὲς στὸ δάσος νὰ φύγετε.» Μόλις εἶπε ἔτσι τὸ παιδί, ὄλοι μας φύγαμε μὲς στὸ δάσος. Σὲ δέκα λεφτά σκοτεινιάσε, ἔγινε νύχτα. Μαζευθήκαμε ὄλοι σ' ἓνα μέρος καὶ κοιμηθήκαμε.

Τὴν ἄλλη μέρα βαδίσουμε μὲς στὸ δάσος ὀλόκληρη μέρα. Τὴν ἄλλη μέρα βγήκαμε στὸ δρόμο. Στὴν ἄκρη του εἶχε μιὰ λίμνη ποὺ ὀνομάζεται Μπεσιὶκ γκιολοῦ. Μάκρος εἶναι τρεῖς ὥρες, πλάτος μιὰμιση ὥρα. Ἄκρη-ἄκρη περνᾶει σιδηρόδρομος. Ἐπὶ τὸ Σαραϊλί μέχρι Σταυρὸ, μόλις κατεβεῖς πρὸ κάτω δυόμιση ὥρες, εἶναι ἄλλη λίμνη ποὺ τὴ λένε Ἄγιος Βασίλειος. Αὐτὴ εἶναι πρὸ μικρῆ. Τὸ φάρδος της εἶναι μιὰ ὥρα καὶ τὸ μάκρος της μιὰμιση ὥρα.

Ἐμεῖς ἤμασαν 6 ὀνοματέοι. Βλέπουμε πεζοὺς δέκα ἄτομα κι ἔναν ἐπικεφαλῆς ἴσαμε 60 χρονῶν, ποὺ τὸν λέγανε μπαρμπα-Θεόδωρο. Μᾶς εἶπε: «Παιδιά, ἂν θέλετε δουλειά, παίρνομε ἐργάτες.» Τελοσπάντων, γραφθήκαμε μὲ 42 δραχμὲς μεροκάματο. «Κάθε μῆνα θὰ παίρνετε τὰ χρήματά σας, διότι ἐδῶ εἶναι ἔταιρεία. Ἐδῶ ἔχομε παντοπωλεῖο, ἀρτοποιεῖο. Θὰ φᾶτε μὲ μπιλέτο.» Ἐμεῖς ὄλοι εἶπαμε «ἐν τάξει», γραφθήκαμε. Ἀρχίσαμε ἀμέσως ἐργασία. Σὲ δυὸ μέρες κάποιος ἀπὸ μᾶς ἀρρώστησε. Πέρασε πέμπτη μέρα, ἄλλος ἓνας. Τὴν ἕκτη μέρα πέσανε ὄλοι. Μόνο ἐγὼ δεκαπέντε μέρες κράτησα, μετὰ ἔπεσα κι ἐγὼ. Λέει ὁ ἐπικεφαλῆς: «Παιδιά, θὰ σᾶς στείλω στὸ Λαγκαδά, ἔχει ἐκεῖ νοσοκομεῖο τῆς Ἐταιρείας. Μόλις θὰ γίνετε καλά, θὰ ῥηθετε στὴ δουλειά σας».

Ἡμεῖς, μόλις κατεβήκαμε στὸ σταθμὸ, μπήκαμε σ' ἓνα φορτηγὸ αὐτοκίνητο ποὺ ἦταν ἐκεῖ, καθένας ἀπὸ δέκα δραχμὲς δώσαμε καὶ ἤρθαμε στὴ Θεσσαλονίκη. Αὐτοστιγμὴ πῆγαμε στὸ νοσοκομεῖο τῆς Καλαμαριάς. Μᾶς πῆραν ἀμέσως. Κοντεύαμε νὰ πεθάνουμε. Ἐκανα τρεῖς μῆνες στὸ νοσοκομεῖο. Κόντεψα νὰ χάσω τὴ ζωὴ μου. Εὐτυχῶς ἦταν ἓνας γιατρὸς Ἀρμένης ἀπὸ τὴν Καισάρεια, τὸν λέγανε Ἀγκὸν ἐφέντη, ἐκεῖνος προσπάθησε καὶ μὲ γλύτωσε. Μετὰ ἔφυγα.

Μέσ' τῆ Σαλονίκη γύριζα δεξιὰ-ἀριστερά, ἐργασία δὲν ὑπάρχει. Ἐπ' ἐκεῖ πῆγα στὸ Λεμπέτι. Ἐκεῖ βρήκα καμιὰ δεκαριά πατριῶτες. Ἐκεῖ γενήκα πρόσφυγας. Ἐκεῖ ἀπὸ τὴν Τοπικὴ Ἐπιτροπὴ ἤρθανε καὶ μᾶς γράψανε. Κάθε μέρα παίρναμε κουραμάνα καὶ συσσίτιο. Μετὰ βρήκαμε ἐργασία στὸ δρόμο. Σπάγαμε πέτρες μὲ τὸ κυβικὸ πρὸς 60 δραχμὲς. Ἰσα-ἴσα μισὸ κυβικὸ σπάγαμε καὶ βγάζαμε τὸ ψωμὶ μας. Μέχρι 20 Ἀπριλίου δούλεψα ἐκεῖ.

Μετὰ ἔφυγα στὸν Ἄη Βασίλη, ἔπιασα ἐκεῖ δουλειά στὸ σιδηρόδρομο ἴσαμε τρεῖς μῆνες. Ἦταν ἐκεῖ ἓνας σεβάσμιος ἄνθρωπος, τὸν λέγανε ὄνομα Χατζηγεώργη. Εἶχε μιὰ ἀνεμιὰ, ὀρφανὴ κοπέλα, ὀνομαζόμενη Εὐθυμία. Εἶχαν κῆπο, μὲς στὸν κῆπο γύρω-γύρω εἶχε ὀπωρικὰ δέντρα διάφορα. Μὲς στὴ μέση τοῦ κήπου ὑπῆρχαν ζαρζαβατικά. Αὐτὸς ὁ κῆπος ἦταν ἴσαμε 130 στρέμματα. Πότε-πότε πῆγαινα καὶ ἔπαιρνα τομάτες, κρομμυδάκια. Ἄν ἦταν ἐκεῖ ἡ κοπέλα, δὲν μοῦ ἔπαιρνε λεφτά. Ὁ θεῖος ἔπαιρνε λεφτά. [...]

Μιὰ μέρα ἤρθα ἀπ' τὴ δουλειά, ἔφαγα, κοιμήθηκα λίγο καὶ ξύπνησα. Ἦτανε μεσημέρι. Μετὰ ἤρθε τὸ τραῖνο. Σταμάτησε λίγο, πάλι ξεκίνησε.

Μόλις πήγε 100 μέτρα, έπεσε ένα κιβώτιο από πίσω, πήδησε ο νοικοκύρης. Κι εγώ πήγα κοντά του. Τόν χαιρέτησα και του είπα: «'Από πού είσαι, μάστορα;» Κι εκείνος άπάντησε: «'Εγώ, παιδί μου, δέν ξέρω ελληνικά.» Κι εγώ άπάντησα τούρκικα. Μετά είπε ότι είναι από την Άγκυρα. Κουβεντιάσαμε, μέχρι τότες δέν έμαθα τίποτα. Του είπα: «Τί γίνεται από την πατρίδα;» «Τί θέλεις νά γίνεται; Στη Θεσσαλονίκη έξι καράβια με πρόσφυγες από τό νομό 'Ικονίου.»

Τήν άλλη μέρα τράβηξα για τη Θεσσαλονίκη. Πάνω στο βουνό είχε ένα μονοπάτι. Βάδισα και σέ μιάμιση ώρα έφτασα στο 'Ασβεστοχώρι. 'Απ' εκεί πάλι ξεκίνησα και σέ δυόμιση ώρες έφτασα στο 'Εφταπύργιο της Θεσσαλονίκης. Πριν νά κατεβώ στο 'Εφταπύργιο, άντάμωσα έναν πατριώτη. Χαιρέτησα και κάθησα κοντά του. Του λέω: «Θείο Γιάγκο, τί είδηση παίρνεις άπ' την πατρίδα;» Κι αυτός άπαντάει: «Παιδί μου, στο Χαρμάνκιοι ήρθαν πέντε-έξι οικογένειες. 'Αλλά οί δικοί μας πήγανε στην 'Ηπειρο.» Μου είπε γι' αυτούς που ήρθαν εδώ. Κι εγώ τότες σηκώθηκα και πήγα εκεί και βρήκα την ξαδέρφη μου. Μόλις με είδε, μ' άγκάλιασε και με φίλησε. Ρώτησα για τη μητέρα μου και τ' άδέρφια μου. Μου άπάντησε ότι, όπως άκουσε, πήγανε στην 'Ηπειρο. Τήν άλλη μέρα αναχώρησα και ήρθα πάλιν στο Χαρμάνκιοι. 'Ολο τό χωριό ήτανε εκεί, ίσαμε διακόσιες οικογένειες. Άλλες εκατό οικογένειες πήγανε στην 'Ηπειρο. 'Εκεί βρήκα παρέα τόν 'Ασλάνογλου Γεώργη. Κι αυτούου ή οικογένεια στην 'Ηπειρο.

Μαζί άποφασίσαμε για νά πάμε στην 'Ηπειρο. Πρώτα πήγαμε στο «Μικρασιατικό Σύλλογο», βγάλαμε χαρτί, γραφήκαμε στην κατάσταση. Μπήκαμε στο καράβι και ήρθαμε στον Πειραιά. Κατεβήκαμε άπ' τό πλοίο, τραβήξαμε στη Δραπετσώνα. Πήγαμε στο καφενείο του Στέφανου Προδρόμου Μαρταβατζήλ. Καθήσαμε τρείς μέρες. Μιά μέρα που καθόμασταν στο καφενείο ήρθε ένας γαράς. Μπήκε μέσα και είπε: «Παιδιά, θέλει κανείς νά ψαρέψει μαζί μου; Τό μεροκάματό σας θα είναι 40 δραχμές. Φαί, ψωμί, από μένα.» 'Εγώ είπα στο Γεώργη: «Πάμε!» Κι αυτός είπε: «Και δέν πάμε;» Σηκωθήκαμε, πήγαμε στον Άη Γεώργη. Δουλέψαμε δυό μέρες. 'Αρρώστησε ο Γεώργης. 'Εκεί στον Άη Γεώργη είχε καφενείο, όπου και κοιμόταν. 'Εγώ εργάστηκα οκτώ μέρες. Δούλευα από τη νύχτα μέχρι τό πρωί. Τρείς φορές ρίζναμε δίχτυα. Μετά έρχόμασταν στο καφενείο. 'Απ' τό πρωί μέχρι τό βράδυ κοιμόμασταν. Μας σήκωνε μιá φορά τό μεσημέρι για φαί, τρώγαμε, πάλι κοιμόμασταν. Αυτή ήταν ή δουλειά μας.

Μετά μιá βδομάδα είπαμε στον καπτάνη: «Καπτάν Κωστή, δώσε μας τå μεροδούλια μας νά φύγουμε. Μας έδωσε ο άνθρωπος 6 μεροκάματα προς 40 δραχμές. Πήραμε 240 δραχμές και φύγαμε. Τήν άλλη μέρα με τό φίλο μου 'Ασλάνογλου τόν Γιώργη μήκαμε στη βενζινάκατο και φύγαμε από τόν Άγιο Γεώργη. Πήγαμε στο λιμάνι του Πειραιώς. Μας έβγαλε εκεί και ήμεϊς άπ' εκεί πήγαμε στο καφενείο του κυρίου Στέφανου, όπου και μείναμε. Τήν έπόμενη μέρα πήγαμε με τό φίλο μου 'Ασλάνογλου στη νομαρχία και βγά-

λαμε κατάσταση. Στις 4 Νοεμβρίου μπήκαμε στο Ίωαννίνων καράβι και αναχωρήσαμε για την Ήπειρο.

Περάσαμε πρώτα από τὰ Μέγαρα. Μετά περάσαμε τὸν Ἴσθμό τῆς Κορίνθου. Ἄπ' ἐκεῖ στὸν κόλπο τῆς Κορίνθου. Τὸ πλοῖο σταμάτησε 2 ὥρες στὴν Πάτρα. Μετὰ ξεκινήσαμε. Περάσαμε τὸ στενὸ τῆς Λευκάδας. Πάλι ἐκεῖ μισὴ ὥρα σταματήσαμε. Πάλι βιάδιζε. Τὴν ἄλλη μέρα, πρωὶ ἡ ὥρα 8.30', φτάσαμε στὴν Πρέβεζα. Ἐκεῖ καθήσαμε δυὸ μέρες, διότι ἡ οἰκογένειά μας δὲν ξέραμε ποὺ πῆγαν. Μιὰ μέρα ποὺ γυρίζαμε μὲ τὸ Γεωργάκη, ἀπὸ μακριὰ βλέπομε νὰ ῥχεται κάποιος. «Κοίταξε, κοίταξε», ὁ Γεῶργος μοῦ λέει. «Ξέρεις, Πέτρο, ποῖος εἶναι αὐτὸς ποὺ ἔρχεται;» Ἐγὼ εἶπα: «Ὅχι, δὲν ξέρω.» Μετὰ, σιγά-σιγά ζυγώσαμε. Γνωρίστηκαμε καὶ ἀγκαλιαστήκαμε, διότι ἐφτὰ χρόνια δὲν βλέπαμε ἀναμεταξύ. Ἦμασταν συμμαθητὲς στὴν πατρίδα. Μόλις χάρηταιθήκαμε, εἶπαμε: «Πῶς ἦρθες ἐσὺ ἐδῶ;» Καὶ μᾶς ἀπάντησε: «Ἐγὼ ἄπ' τὴν Γουμενίτσα πῆρα τὸ καράβι καὶ πῆγα στὴν Κέρκυρα ν' ἀγοράσω πετσὶ. Στὸ γυρισμὸ δὲν μπορέσαμε νὰ ζυγώσουμε στὴ Γουμενίτσα, μᾶς ἔριξε ἐδῶ.» Καὶ μεις εἶπαμε «Κώστα, τὰ σπίτια μας εἶναι ἐκεῖ στὴ Γουμενίτσα;» Λέει, «Ὅχι, εἶναι στὸ Καλπάκι.»

Τώρα, πῆγαμε οἱ τρεῖς μας στὸ ξενοδοχεῖο. Ἐκεῖ φάγαμε, ἤπιαμε, κοιμηθήκαμε, ἔγινε πρωὶ καὶ σηκωθήκαμε. Πῆγαμε εἰς ἓνα καφενεῖο. Ἦπιαμε ἐκεῖ καφέ. Εἶπα ἐγὼ: «Παιδιά, πάμετε στὸ διοικητήριο νὰ βγάλομε μιὰ κατάσταση καινούρια νὰ πᾶμε στὴ Γουμενίτσα, διότι γενήκαμε τρεῖς.» Μόλις πῆγαμε στὸ διοικητήριο, μᾶς ἀντάμωσε ἓνας ἡλικιωμένος κύριος καὶ μᾶς ρώτησε τί θέλομε. Ἐμεῖς τοῦ εἶπαμε ὅτι ἦρθαμε ἄπ' τὸν Πειραιᾶ γιὰ τὴν οἰκογένειά μας πέρασε στὴν Ήπειρο, ἀλλὰ δὲν ξέρομε ἀκριβῶς ποὺ πῆγανε μετὰ. Μετὰ μάθαμε πῶς πῆγανε σ' ἓνα χωριὸ Καλπάκι, κοντὰ στὶς Φιλιᾶτες. Μᾶς ζήτησε τὴν παλιὰ κατάσταση κι ἐμεῖς εἶπαμε ὅτι τὴν πῆρε στὸ πλοῖο ὁ καπετάνιος. Μᾶς ρώτησε τ' ὄνομα τοῦ πλοίου. Τοῦ εἶπαμε πῶς λεγόταν «Ἰωάννινα». Μᾶς εἶπε «ἐλάτε πίσω μου»· πῆγαμε μαζὶ μέσα στὸ διοικητήριο. Πῆγε σ' ἓνα γραφεῖο καὶ εἶπε σ' ἓναν ὑπάλληλο «κάνε μιὰ κατάσταση καὶ γιὰ τοὺς τρεῖς, μέχρι Γουμενίτσα». Μᾶς εἶπε ὁ ὑπάλληλος «νὰ καθῆστε, παιδιά, νὰ τὰ φτιάξω. Τὴν ἐφτιαξε σὲ μισὴ ὥρα καὶ μᾶς τὴν ἔδωσε. Ἐμεῖς εἶπαμε «εὐχαριστῶ» καὶ βγήκαμε.

Μόλις φύγαμε, πῆγαμε στὸ τελωνεῖο. Ρώτησα ἐκεῖ πότε θὰ ῥθει πλοῖο. Μᾶς εἶπε τ' ἀπόγεμα, ἡ ὥρα 4, καράβι «Ἄη Γεώργης». Ὅπως εἶπε, ἦρθε τὸ ἀπόγευμα τὸ καράβι. Μπήκαμε μέσα καὶ ἀναχωρήσαμε μόλις βασιλεψε ὁ ἥλιος. Στις 12 ἡ ὥρα ἀκριβῶς τὴ νύχτα φτάσαμε στὴ Γουμενίτσα καὶ βγήκαμε. Λέει ὁ Κώστας Χατζηπαρασκευᾶς: «Ἄπ' ἐδῶ πέρα, ἐγὼ ὑμᾶς θὰ ὀδηγήσω. Ἐλάτε κοντὰ μου.» Πῆγαμε μαζὶ του σ' ἓνα φοῦρνο. Ἀνεβήκαμε πάνω. Ἦταν ἐκεῖ πέντε-ἕξ Τσαρικλιῶτες. Ἀνάμεσά τους χωθήκαμε κι ἐμεῖς. Διότι ἀναβε ὁ φοῦρνος, πολὺ ζεστὰ ἦτανε. Κοιμηθήκαμε μιὰ χαρὰ μέχρι τὸ πρωὶ ἡ ὥρα ὀκτώ. Βγήκαμε στὴν ἀγορά. Πιάσαμε ἓναν ἀγωγιάτη, δηλαδὴ ἓνα ζῶο, βάλαμε τὰ πράματά μας καὶ προχωρήσαμε. Περάσαμε πρώτα τὰ Τοῦζλα.

Δεύτερο, τη Φάρφανα. Τρίτο, περάσαμε τὸ ποτάμι. Τέταρτο τη Βήρσελα. Πέμπτον τὸ Καλλάκι.

Καθήσαμε ἐκεῖ τρεῖς μῆνες. Μᾶς μεταθέσανε μετὰ στὸ Σπάθαρι. Μείναμε ἐκεῖ ἐνάμιση χρόνο. Καθήσαμε ἐκεῖ στὸ σπίτι τοῦ Χατζῆ Λατίφ. Ἄλλὰ, σὰν ἀδέρφια περάσαμε. Χριστούγεννα καὶ Πρώτη Χρονιά τοῦ Χριστοῦ κάναμε ἐκεῖ. Ἄλλὰ τὸ χωριὸ ὅπου εἴχαμε καθήσει ἦταν τούρκικο, δὲν εἶχε ἐκκλησία. Μαζευτήκαμε στὶς Φιλιάτες. Πήγαμε στὴν ἐκκλησία, μεταλάβαμε. Μόλις ἀπόλυσε βγήκαμε ἔξω, πιάσαμε ἓνα χορὸ πατριώτικο. Παληκάρια, νύφες, κοπέλες, δλόκληροι οἱ Φιλιάτες μαζευτήκανε γύρω-γύρω. Ὁ δήμαρχος τῆς πόλης ἔφερε ἓνα πρόβατο καὶ 50 ὀκάδες κρασί. Ὁ ταγματάρχης ἔφερε δύο γαλόνια οὐζο τῶν πέντε ὀκάδων. Ἄπ' τὸ πρωὶ μέχρι τὸ βράδυ κάναμε γλέντι. Ἄπ' ἐκείνη τὴ μέρα, ἡμεῖς, δηλαδὴ ἐγώ, ἀγάπησα τούτη πού εἶχα, τῆς κυρᾶς Σοφίας Στάθουλου τὸ γένος, πού τώρα λέγεται Σοφία Πασαλιδου. Εἶχα πέσει σὲ ἔρωτα.

Μιά μέρα μὲ ὄλο τὸν κόσμο πήγαμε στὰ βουνά. Ἐκεῖ κόβαμε μὲ τὴν ἀξίνα ξύλα. Ἦμασταν ἓνα παλληκάρι καὶ τρία κορίτσια. Βγάζαμε ξύλα, τὰ κουβαλοῦσαν τὰ κορίτσια στὴν πολιτεία καὶ τὰ πουλοῦσαν στοὺς Τούρκους, τὸ ἓνα φορτίο δεκαπέντε ἢ εἴκοσι δραχμές. Καὶ τὸ ψωμί ἦταν 6 δραχμές. Παίρναμε πότε δύο ψωμιά, πότε τρία ψωμιά. Δυὸ χρόνια καθήσαμε ἐκεῖ μετὰ φύγα. Συνάμα, μέσ' στὰ δύο χρόνια, τὸ κράτος ἔδινε τὴ μέρα ἐπίδομα ἓνα τάληρο, τὸ μῆνα μᾶς κάνουν 150 δραχμές. Αὐτὸς ἦταν ὁ μισθὸς μας. Πότε τρόφιμα μοιράζανε, πότε ρούχα, πότε κουβέρτες, ἔτσι περάσαμε δυὸ χρόνια.

Νά ῥθουμε τώρα στὴ δική μου ὑπόθεση. Μιά μέρα σηκώθηκα καὶ πήγα στὴ συγχωρεμένη τὴν πεθερά μου. Καθόταν μέσα στὸ ἀντίσκηνο. Μπήκα μέσα ἦταν κοντά της τὰ δυὸ κορίτσια, ἡ Δέσποινα ἢ μεγάλη καὶ ἡ Σοφία ἢ μικρή. Ἐκανα νόημα καὶ στὶς δυὸ καὶ φύγαμε ἔξω. Τῆς εἶπα: «Γριά, ἂν θέλει ὁ Θεός, ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἐξῆς θὰ εἶσαι μητέρα μου, τὴ θέλω τὴ Σοφία, εἶσαι ἐντάξει;» Κι αὐτὴ εἶπε: «Παιδί μου, ἂν τὸ ἔχει γράψει ὁ Θεός, κι ἐγὼ σοῦ δίνω τὸ λόγο μου». Τῆς ἔδωσα ἓνα δαχτυλίδι κι αὐτὴ μοῦ ἔδωσε ἓνα μαντήλι κι ἓνα ζευγάρι μάλλινες πλεχτὲς κάλτσες. Φίλησα τὸ χέρι της κι αὐτὴ μὲ φίλησε. Σηκώθηκα κι ἔφυγα. Μετὰ δυὸ μέρες παντρευόταν ὁ φίλος μου Χαράλαμπος Οὐραήλογλου. Στὸ γάμο του ἦταν ἓνας ὀργανοπαίχτης πού τὸν λέγαμε γερο-Ἰσαάκ. Ἐπαιξε βιολί ἦταν καὶ ὁ φίλος μου Κώστας Χατζηπαρασκευᾶς πού ἔπαιζε οὔτι. Ἐκείνη τὴ μέρα (τοῦ γάμου) ὄλα τὰ κορίτσια ἓνα-ἓνα χορεύουνε. Ὅσοι εἶναι ἐρωτευμένοι ρίχνουνε χρήματα στὰ ὄργανα. Τότε μαθαίνει ὁ κόσμος ποιὸ κορίτσι ἔχει ὁ καθένας ὑπόψη του.

Ἦ γριά μου κάνει μούτρα. Τῆς λέω «Μάνα, εἶμαι 28 χρονῶν, ἀκόμα νὰ περιμένω;» Λέει αὐτὴ «Οὔτε σπίτι ἔχομε τώρα, οὔτε χωράφι, πῶς θὰ ζήσουμε; Δὲ θὰ τὴν πάρεις, ὥσπου νὰ βροῦμε τὸ μέρος μας». Κι ἐγὼ εἶπα: «Μητέρα, ὥσπου νὰ βροῦμε τὸ μέρος μας, χῶρια οἰκογένεια νὰ ἐγκατασταθοῦμε. Ἄπὸ τώρα νὰ χωριστοῦμε, ὅπου πᾶμε χῶρια νὰ γραφοῦμε. Χῶρια σπίτια, χῶρια χωράφια· ὄλα χῶρια.» Τῆς γριάς τὸ κεφάλι δὲ γυρίζει ἀκόμα. Ἐπιμένει νὰ μοῦ λέει ὅτι δὲν τὴ θέλει, νὰ μὴν τὴν πάρω. Κάθε μέρα αὐτὸ τὸ βιολί.

Μιά μέρα πήρα την απόφαση. Τὸ βράδυ πήρα μαζί μου τὸν Ἀντώνιο Σιλοσίδη καὶ δυὸ φίλους ἀγροφύλακες καὶ πήγαμε στὸ Σκέφαρι. Εἶπα στὸ κορίτσι: «Ἄντε ετοιμάσου, θὰ φύγουμε». Πήραμε τὸ κορίτσι, περάσαμε δίπλα ἀπὸ τὸ χωριὸ μας καὶ πήγαμε στὸ Καλλάκι, ὅπου ἔμενε ἡ ἀδελφή μου. Πήγαμε σπίτι της. Δὲ μᾶς δέχτηκε. Μετὰ πήγαμε στὸ φίλο μου Κωνσταντῖνο Χατζηπαρασκευά. Μόλις πήγαμε, μᾶς δέχτηκε μὲ χαρὰ. Πήρε τὸ οὔτι καὶ ἄρχισε νὰ παίξει. Ἐγλεντήσαμε τελοσπάντων τρεῖς μέρες ἐκεῖ. Μετὰ πήγανε στὴ γριά μου καὶ τῆς εἶπανε «Ὁ, τι ἔγινε, ἔγινε. Νὰ τοὺς φέρομε, νὰ τοὺς βάλουμε ἓνα στεφάνι καὶ νὰ ξεμπερδέψουμε, νὰ τελειώνει ἡ φασαρία». Πήγανε δυὸ-τρεῖς φορὲς κι ἔγινε ἡ γνώμη της. Τὴν ἄλλη μέρα ἦρθε ὁ φίλος μου Ἄποστολος Χατζηκωνσταντῖνου καὶ μὲ φώναξε καὶ πήγαμε ἀπ' τὸ Καλλάκι. Ἀνεβήκαμε στοὺς Φιλιάτες, ἀπ' ἐκεῖ πήγαμε στὸ Σπάθари. Μπήκαμε σπίτι μας, μὲ πήγανε στὴ μητέρα μου. Εἶπε ὁ θεῖός μου Ἄποστολος «φίλησε τὸ χέρι τῆς μητέρας σου». Πήγα καὶ τὸ φίλησα. Εἶπε ὅτι ἂν δώσουν ἀπὸ ἓνα χαλί ὁ θεῖός μου Γεώργης καὶ ὁ θεῖός μου Θωμάς, θὰ κάνει τὸ γάμο μου τὴν Κυριακὴ. Αὐτὰ εἶπε καὶ τέλειωσε. Μετὰ ἔβαλαν τραπέζι. Ἐφεραν φαγιά, οὔζο, γιὰ νὰ γίνει γλέντι. Ἦταν μέρα Τρίτη, τῆς Ἁγίας Εἰρήνης.

Ὁ γάμος μου ἔγινε Κυριακὴ στίς 10 Μαΐου. Μὲ στεφάνωσε ὁ ἱερεὺς παπα-Πρόδρομος, ἀπὸ τὸ Τσαρικλί τῆς Μικρασίας. Στεφανώθηκα μέσα σ' ἓνα ἀντίσκηνο.

Δὲν μπορούσαμε νὰ ζήσουμε μὲ τὴ γριά μου, γιατί ἀρχίνησε πάλι τὴ γρίνη. Μιά μέρα μάζεψα ὅλα τὰ πράματα καὶ ἔφυγα στὴ Σκέφαρη. Ἐκεῖ κάθησα ἑννέα μῆνες. Στίς 5 Ἀπριλίου 1926 ἦρθαμε στοὺς Φιλιάτες. Στίς 25 Ἀπριλίου ἔφυγα στὸν Πειραιά μὲ τοὺς Τσαρικλιώτες. Βρῆκα δουλειά στὸν Ἀη Βασίλη σ' ἓναν ἐργολάβο, τὸν Εὐάγγελο Λαγό. Δούλεψα κοντὰ δέκα μῆνες. Μοῦ ἔδινε τὴ μέρα 60 δραχμὲς μεροκάματο. Μετὰ ἔφυγα καὶ πήγα στὸ σταθμὸ Κορίνθου. Μπήκα στὸ τραῖνο, κατέβηκα στὴν Κόρινθο. Ἐκεῖ ρώτησα ποῦ κάθεται ὁ κύριος Κοσμᾶς Ἀγγελίδης. Μοῦ δείξαν τὸ σπίτι. Πήγα καὶ χαιρέτησα τὴν κυρά. Δὲ μὲ γνώρισε. Εἶπα ἐγώ: «Θεῖα, δὲ μὲ θυμᾶσαι στὴν Κιλικία, στὸ Μισίσι;» Μόλις εἶπα Μισίσι, ἦρθε καὶ μὲ φίλησε. Μοῦ εἶπε ὅτι ὁ γαμπρός μου εἶναι στὸ Χιλιομόδι. Τὴν ἄλλη μέρα ἔφυγα μὲ τὸ λεωφορεῖο, πήγα καὶ βρῆκα τὸ γαμπρό μου. Τὴν ἄλλη μέρα ἔπιασα δουλειά.

Δουλέψαμε δεκαπέντε μέρες καὶ φύγαμε γιὰ τὴ Νεμέα. Ἐκεῖ ἐργάστηκε δυὸ μῆνες, Ἰούνιο-Ἰούλιο τοῦ 1924*. Ἐφυγα ἀπ' ἐκεῖ καὶ πήγα στὸ Βραχάτι. Ἐκεῖ δούλεψα στὸ ἐργοστάσιο 25 μέρες. Μιά μέρα εἶπα πὼς θὰ πάω στὴν Κόρινθο νὰ δῶ μήπως εἶναι κακὰ. Δυὸ μῆνες εἶχα νὰ πάρω γράμμα. Μόλις πήγα στὸ μαγαζί, ρώτησα τὸν κύριο Δασκαλόπουλο ἂν ἔχω κανένα γράμμα. Ἦταν ἓνα γράμμα ποῦ εἶχε ἔρθει πρὶν ἀπὸ εἴκοσι μέρες. Τὸ ἄνοιξα ἀμέσως καὶ τὸ διάβασα. Ἐγραφε αὐτὰ: «Ἐμεῖς φεύγομε ἀπὸ τὴν Ἠπειρο καὶ πηγαίνουμε στὴ Θεσσαλονίκη. Νὰ ῥθεις γρήγορα στὸν Πειραιά, νὰ σμιζοῦμε, νὰ πᾶμε μαζί.» Γύρισα ἀμέσως πίσω στὸ Βραχάτι, πήρα τὰ πράγματά μου, μπήκα στὸ τραῖνο καὶ βγῆκα στὸν Πειραιά. Ἀντάμωσα ἓναν Τσαρικλιώτη καὶ ρώτησα ἂν ἦρθαν Ἐνεχιλιώτες ἀπὸ τὴν Ἠπειρο καὶ ποῦ βρίσκονται. Μοῦ

είπε ότι είναι δλοι στὸν Ἅγιο Διονύσιο. Ἐπίασα ἓνα καρτοσάκι καὶ ἔβαλα τὰ πράματά μου. Πήγα στὸν Ἅγιο Διονύσιο καὶ τοὺς βρήκα. Καθήσαμε ἐκεῖ μιὰ βδομάδα. Μετὰ πήγαμε στὰ Ταμπούρια, στὸν Ἅγιο Παντελεήμονα. Μᾶς δώσανε στὴν κάθε οἰκογένεια ἀπὸ ἓνα ἀντίσκηνο καὶ καθήσαμε ἐκεῖ τρεῖς μῆνες.

Μόλις πήγαμε στὸν Ἅγιο Παντελεήμονα, ἀκούσαμε ὅτι ἔχει δουλεῖα στὸν Ἅγιο Γεώργη. Πήγαμε καὶ πιάσαμε δουλειά. Πηγαίναμε στίς 4 ἡ ὥρα καὶ σχολάζαμε στίς δώδεκα. Ἐρχόμαστε σπίτι καὶ κοιμόμαστε μέχρι ἡ ὥρα 9 τῆς ἄλλης μέρας. Αὐτὴ ἦταν ἡ δουλειά μας, πού κράτησε τρεῖς μῆνες.

Μιὰ μέρα ἡ γριά μου πιάνει τὸ Γιάννη Προδρομίδη καὶ τοῦ λέει: «Γιάνγκο, δὲ μᾶς γράφεις καὶ μᾶς κοντὰ στὸν πατέρα σου, ἐκεῖ πού εἶναι στὸ χωριό;» Κι αὐτὸς ἔδωσε τὸ λόγο του. Εἶπε τότε ἡ μητέρα μου νὰ γράφει: Πέτρο Πασαλίδη, Γεώργιο Ἐφραιμίδη, τὸν ἀδερφό του, τὴ συμπεθέρα μου, τὸν Ἰορδάνη Χατζή-Ἀποστόλου, ὅκτῳ οἰκογένειες γραφτήκαμε. Μετὰ, ὅσοι ἤμασταν, ὄλοι μαζί πιάσαμε ἓνα αὐτοκίνητο, βάλαμε ὄλα τὰ πράγματά μας καὶ πήγαμε στὸ Πασαλιμάνι. Πιάσαμε ἓνα καϊκι, μπήκαμε ὄλοι μέσα καὶ ἀναχωρήσαμε. Σὲ τέσσερες ὥρες ἤρθαμε εἰς τὴν Ἀνάβυσσο, 21 Νοεμβρίου 1926, ἡμέρα Πέμπτη. Βγήκαμε στὴν παραλία τῆς Ἀναβύσσου. Μετὰ ἤρθαμε ἐδῶ, στὸ χωριό. Βρήκαμε ἓνα ἀμάξι καὶ πήγαμε στὴν ἀερογιαλιὰ καὶ φορτώσαμε τὰ πράγματά μας καὶ τὰ φέραμε στὰ σπίτια.

Τὴν ἄλλη μέρα πήραμε τὴν ἀξίνα καὶ βγήκαμε στὰ βουνά. Βγάσαμε ξύλα καὶ κάναμε κάρβουνα καὶ τὰ φέραμε σπίτι. Πήγα στὸν Κυριακό Παπαδόπουλο. Ἦρθε στὸ σπίτι, γεμίσαμε τὰ τσουβάλια. Τὰ ζυγίσαμε, ἔκανε λογαριασμό, ἔδωσε τὰ λεφτά. Ἄλλὰ ὁ ἀπίκος, ὅταν παίρνει κάρβουνα, ἂν τὸ τσουβάλι ζυγίζει ἑκατὸ ὀκάδες, τὸ λογαριάζει ὀγδόντα ὀκάδες καὶ κόβει μετὰ τὴ φασαρία καὶ ἀπὸ τὰ λεφτά. Βλέπω ὅτι δὲν εἶναι δουλειά, κόπος μεγάλος, ἄλλος κερδίζει. Τὰ παράτησα κι ἔφυγα στὴν Καμάρτζα.

Πήγα στὰ γραφεῖα τῆς Ἐταιρείας, μὲ γράψανε στὴν μπουκα ἀρ. 12. Ἐκεῖ ἦταν ἀρχιεργάτης ὁ Γεώργιος Ζαγούρης. Πήγα σπίτι του, χτύπησα τὴν πόρτα. Ἄνοιξε μιὰ κυρία. Πρῶτα εἶπα «καλημέρα σας» καὶ μετὰ ρώτησα ἂν εἶναι τοῦ κὺρ Γεώργη τὸ σπίτι. Αὐτὴ εἶπε «μάλιστα». Στὸ γραφεῖο μοῦ εἶχανε δώσει ἓνα χαρτί, τῆς ἔδωσα αὐτὸ τὸ χαρτί καὶ εἶπα νὰ τὸ δώσει στὸν κὺρ Γεώργη καὶ θὰ περάσω ἡ ὥρα δύο. Μόλις ἔγινε ἡ ὥρα δύο, πήγα καὶ τὸν βρήκα σπίτι του τὸν κὺρ Γεώργη. Τὸν χαιρέτησα καὶ μοῦ εἶπε «καλῶς τὸ παιδί, κάθησε». Ἐκατοσα. Μὲ ρώτησε πῶς μὲ λένε, κι ἐγὼ εἶπα τὸ ὄνομά μου καὶ τὸ παρόνομά μου, τὸ ὄνομα πατρός. Τὰ ἔγραψε ὄλα καὶ μοῦ ἔδωσε μιὰ λάμπα ἀσετυλίνης. Μοῦ εἶπε νὰ πάω νὰ κοιμηθῶ κοντὰ τὰ δικά μας τὰ παιδιά. «Καὶ αὔριο, ἡ ὥρα πέντε καὶ μισή, μὲ τὸ πρῶτο σφύριγμα νὰ πᾶς στὸ τζάκι σου. Μὲ τὸ δεύτερο σφύριγμα νὰ ῥθεις στὴ δουλειά. Θὰ εἶμαι ἐκεῖ. Θὰ σὲ πάρω καὶ θὰ πᾶμε μὲ τοὺς ἄλλους στὴ δουλειά.»

Ἄρχινησε πρῶτα μὲ τὸν ἀριθ. 16, ἐπικεφαλῆς κὺρ Λουκᾶς Ζαγούρης. Μετὰ φώναξε ἓναν πρὸς ἓνα τοὺς μιναδόρους, πέντε ἄτομα καὶ ἑπτὰ μαζαδόρους. Ἐφυγε καὶ ὁ ἀριθ. 14 μὲ ἐπικεφαλῆς τὸ Γεώργιο Τοῦζο, τέσσερις

μιναδόροι και ἕξ μπαζαδόροι. Τρίτο, ἡ μπουκά ἀρ. 12 τοῦ μιναδόρου, μπαζαδόροι 3. Διαβάζει ὁ διευθυντής, περνᾶνε οἱ ἐργάτες. Πρῶτα μπαίνουν σὲ μιὰ τρύπα, μετὰ χάνονται. Μόλις κατεβοῦν ἴσαμε 100 μέτρα, χωρίζει ἡ μπουκά. Ἄλλος πάει μιστὴ ὥρα· ἄλλος τρία τέταρτα· ἄλλος μιὰ ὥρα και δέκα λεφτά. Ἐμεῖς πήγαμε 1/2 ὥρα και φτάσαμε στὴν ἐργασία· ὄλοι μπαζαδόροι. Μαζευτήκαμε και διαλέξαμε, χῶρια μεταλλεῖο, χῶρια μάρμαρα.

Τὸ μετᾶλλευμα τὸ βάζουμε σ' ἓνα βαγονάκι και τὰ μάρμαρα σὲ ζεμπίλια, ἔχει ἰδιαίτερο μέρος. Παίρνουμε τὰ μάρμαρα, τὰ ρίχνουμε σὲ μιὰ ἄκρη. Μετὰ ἔρχομαι ἐκεῖ ποὺ δουλεῖω. Γέμισα τὸ βαγονάκι ποὺ ἦταν ἐπάνω στὴ γραμμῆ. Ἦταν ἄλλα δύο ὁμοια βαγόνια. Και τὰ τρία γεμάτα. Τὰ σπρώξαμε ἴσαμε 150 μέτρα. Πιὸ ἔξω ἔχει μαγκάνι. Τὰ βάζουμε ἓνα-ἓνα, τὰ τραβᾶμε ἐπάνω. Τὰ ἀνεβάζουμε και μετὰ σταματᾶμε. Μετὰ ἔρχεται ὁ μουλαράς μὲ τὸ μουλάρη· ζεύει και πάει στὴ μηχανή. Και ὁ μηχανικὸς τραβάει ἐπάνω και ρίχνει ἔξω. Αὐτὴ ἦταν ἡ δουλειά μας κάθε μέρα. Πιάνουμε τὸ πρωὶ στὶς 5 ἡ ὥρα και στολνάγαμε στὴ 1 ἡ ὥρα. Ἐργάστηκα ἐκεῖ μέχρι τέλη Ἀπριλίου 1927.

Μετὰ ἦρθα και ἔπιασα δουλειὰ στὴν ἄλυκῆ. Ἐνα μῆνα καθαρίζαμε τὰ ἀσμάκια. Μετὰ ἀρχίσαμε τὸ θέρος. Θερίσαμε σὲ 15 μέρες και φέραμε μὲ τὴ σειρὰ στὸν ἀλωνότοπο. Μόλις τέλειωσε τὸ ἀλώνι, στὶς 25 Αὐγούστου, ἀρχίσαμε δουλειὰ ξανὰ στὴν ἄλυκῆ. Τὸ ἀλάτι πῆζει σὲ 5 μῆνες. Μετὰ τὸ βγάζουμε ἔξω. Γεμίζει ἐργάτες. Σπρώχνουν τρεῖς ἐργάτες ἔξω ἀπὸ τὸ ἀλοποιεῖο. Στὴ γραμμῆ ἔρχονται τὰ μουλάρια. Φορτώνουν τὸ ἀλάτι και τὸ μεταφέρουν στὸ σωρὸ. Μέχρι τέλος Σεπτεμβρίου τελειώνει ἡ ἄλυκῆ. Μετὰ ἀρχίζουμε τὴ σπορά. Σπέρνουμε σιτάρι, κριθᾶρι, βρώμη. Μόλις τελειώσει ἡ σπορά, ἀρχίζουμε τ' ἀμπέλια. Πρῶτα ξελάκκωσμα. Μετὰ καθάρισμα. Ἐνάμιση μῆνα μετὰ, κλάδεμα. Ὑστερα σκάψιμο τὸν Ἀπρίλη. Σκόρπισμα μετὰ 20 μέρες, ξεφύλλιωμα, θειάφισμα. Τ' ἀφήνουμε μέχρι 20 Σεπτεμβρίου, ὅποτε τρυγᾶμε και πουλάγαμε εἰς τοὺς ἐμπόρους και παίρναμε τὰ λεφτά μας. Πληρώναμε στὴν τράπεζα ὅπου ἔχουμε τὸ χρέος μας και στοὺς μπακάληδες.

Περνάει ὁ χρόνος 1929-1930. Ἀρχινᾶμε πάλι ἀπ' τ' ἀμπέλια. Καθάρισμα, κλάδεμα, ὄργωμα, σκόρπισμα, θέρισμα τοῦ σανοῦ. Στὶς 15 Μαΐου 1930 πήραμε ἀπόφαση μαζί μὲ τὸν πατριώτη μου Παντελὴ Κετέογλου. Ἀπ' ἐδῶ φύγαμε στὸν Πειραιᾶ γιὰ νὰ πᾶμε στὴ Μακεδονία γιὰ δουλειὰ. Κατεβήκαμε στὸ λιμάνι, βλέπομε ἔχει στὰ πρακτορεῖα συναγωνισμό, φανάζουνε ἄλλος 30 δραχμές, ἄλλος 25 δρχ. Ἐγὼ εἶπα στὸν Παντελὴ «ἐὰν θὰ μείνουμε αὐριο, τὸ ἴδιο θὰ ἐξοδέσωμε· καλύτερα νὰ φύγουμε». Πήγαμε στὸ πρακτορεῖο, πήραμε 2 εἰσιτήρια. Ἀνεβήκαμε στὸ πλοῖο, ἀναχώρησε στὶς 4.30 τὸ ἀπόγευμα. Τὴν ἄλλη μέρα ἀκριβῶς στὶς 11.30 π.μ. φτάσαμε στὸ Βόλο. Καθήσαμε ἐκεῖ 3 ὥρες· πάλι ξεκινήσαμε. Φτάσαμε στὰ Λουτρά Αἰδηψοῦ. Ἐκεῖ μείναμε 1 ὥρα· τὴν ἄλλη μέρα, πρωὶ-πρωὶ πήγαμε στὴ Θεσσαλονίκη.

Ζύγωσε τὸ πλοῖο στὸ λιμάνι και βγήκαμε ἔξω. Γυρίσαμε μέσα στὴν πόλη μαζί μὲ τὸν Παντελὴ. Πήγαμε στὸ ταχυδρομεῖο. Ἐγράψα ἓνα γράμμα στὸ σπίτι. Τὸ ταχυδρόμησα και φύγαμε. Μετὰ πήγαμε εἰς ἓνα μαγειρεῖο. Φάγαμε. Μετὰ σηκωθήκαμε και πήγαμε στὸ Βαρδάρη σ' ἓνα χάνι, ἦταν ἡ ὥρα δέκα.

Ἡ ὥρα 12 τὸ μεσημέρι μῆκαμε στὸ λεωφορεῖο καὶ φτάσαμε στὰ Γιαννιτσά. Ἦταν ἡμέρα Πέμπτη καὶ εἶχε παζάρι. Ὅλο Ὀμπαρλῆδες ἦταν ἐκεῖ. Γυρίσαμε 2-3 ὥρες καὶ μετὰ φύγαμε στὸ Ὀμπαρ. Μόλις κατεβήκαμε στὴν πλατεία, ἦρθε τρεχάλα ἡ ἐξαδέρφη μου. Ὁ γιός της Ραφαὴλ Φαρσακίδης μὲ πήρε καὶ μὲ πήγε στὸ σπίτι του· ἔμεινα ἐκεῖ μιὰ βδομάδα. Μετὰ ἦρθε ὁ Μιχάλης Ταστούγλου, μὲ πήρε σπίτι του, ὅπου κάθησα 10 μέρες. Μετὰ γενήκαμε μιὰ παρέα γιὰ θέρος. Τὴν ἄλλη μέρα ἐγώ, ὁ Παντελῆς Συμεὼν Γρηγοριάδης καὶ τρεῖς ἄλλοι πήγαμε κάτω στὸ Βάλτο στὴ Μάλκαρα. Βρήκαμε ἕνα ἀφεντικό καὶ μᾶς ἔδωσε ἕνα χωράφι 50 στρέμματα. Τὸ τελειώσαμε σὲ 15 μέρες. Μετὰ βρήκαμε ἄλλα 6 στρέμματα, τὸ θερίσαμε κι ἐκεῖνο. Ἄλλα δὲ βρήκαμε.

Ἐγὼ ἐκ μέρους μου δὲν ἤθελα νὰ μείνω ἐκεῖ. Εἶπα ὅτι θὰ πάω στὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία· ὅ,τι ἔπεφτε στὸ μεριδίό μου, τὸ πήρα. Ἀπ' ἐκεῖ ἦτανε ἕνας σταθμὸς ποὺ λέγεται Ἀδενδρον· κατέβηκα ἐκεῖ, περιμένα τὸ τραῖνο. Μόλις ἦρθε, μῆκα μέσα, πήγα στὴ Θεσσαλονίκη. Ἐκεῖνη τὴ μέρα ἔμεινα ἐκεῖ. Τὴν ἄλλη μέρα ἔφυγα γιὰ τὰ Πορόια. Ἐρώτησα, μοῦ εἶπαν νὰ πάω στὰ Ἄνω Πορόια. Πηγαίνοντας ἀντάμωσα στὸ δρόμο ἕνα τσομπάνο μὲ καμιὰ δεκαπενταριά πρόβατα. Μὲ ρωτάει: «Ποῦ πᾶς, πατριότη;» κι ἐγὼ τοῦ εἶπα «στὴν Φιλύρα πάω· ἂν πᾶς ἐκεῖ, ἔλα μαζί μου». Πήγαμε μαζί. Ὁ τσομπάνος ἔφυγε ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τοῦ χωριοῦ κι ἐγὼ πήγα ἴσια. Μόλις ἦρθα στὴν ἄκρια τοῦ χωριοῦ, ἀντάμωσα ἕνα κοριτσάκι. Τὸ γνώρισα, ἀλλὰ αὐτὸ φοβήθηκε. Τοῦ μίλησα, τοῦ εἶπα: «Δὲν εἶσαι ἐσὺ τοῦ Χατζηφώτη ἀδελφῆ;» Μόλις τῆς μίλησα, πήρε θάρρος. Ἄρχισε νὰ μὲ ρωτάει ποιὸς εἶμαι. Εἶπα πὼς εἶμαι θεῖος τῆς. Τῆ ρώτησα ἂν εἶναι ἡ Χριστίνα, καὶ μοῦ εἶπε «ναί». Μετὰ ἔφυγε.

Πήγα στὸ χωριό. Ρώτησα ποῦ εἶναι τὸ σπίτι τοῦ Χατζηφώτη. Μοῦ τὸ δείξανε. Πέρασα τὸ ρέμα, τὸ πρῶτο σπίτι αὐτονοῦ ἦτανε. Πήγα στὴν αὐλὴ καὶ χτύπησα. Ἀνοίγει ἡ πόρτα καὶ βλέπω τὴ νύφη μας Εὐγενία. Δὲ μὲ γνώρισε. Μόλις ὁμως ἄκουσε τὴ φωνή μου, κατάλαβε, ἦρθε καὶ μὲ χαιρέτησε. Μετὰ ἦρθε ὁ ἐξαδέλφος μας Χατζηφώτης· ἀμέσως φιληθήκαμε. Καθίσαμε, ἀρχίσαμε τίς παλιὲς ἱστορίες. Μετὰ μοῦ εἶπε νὰ πᾶμε κοντὰ στὸν πατέρα καὶ στὸν παπποῦ, γιὰ νὰ κουβεντιάσουμε. Τοῦ εἶπα νὰ μὴν ἔρθει μαζί μου, νὰ πάω μόνος μου, νὰ δοῦμε, θὰ μὲ γνωρίσει; ὕστερα, νᾶρθε κι αὐτός. Πήγα μπροστὰ ἐγὼ καὶ χαιρέτησα. Ὁ θεῖος ἄναβε φουρνο. Μόλις ἔριξε κάμποσα ξύλα, γύρισε, κάθησε πάνω σὲ μιὰ πέτρα. Ἐβγαλε τὴν ταμπακέρα του, μὲ πρόσφερε τσιγάρο. Ἐγὼ εἶπα «εὐχαριστῶ, θεῖο». Ἀνάμεσα στὴν κουβέντα ἦρθε καὶ ὁ Χατζηφώτης. Εἶπε: «Πατέρα, ποιὸς εἶναι αὐτός ποῦ συζητᾶς;» Μὲ κοίταξε προσεχτικὰ καὶ μὲ γνώρισε. «Ἐσὺ εἶσαι ὁ ἀνεψιός καὶ δὲ μιλάς;» γύρισε καὶ μὲ εἶπε: «Καλῶς ὄρισες!» Κι ἐγὼ τοῦ εἶπα: «Καλῶς σὲ βρήκα, θεῖε.»

Εἶπε νὰ πᾶμε στὸ σπίτι, πήγαμε σπίτι. Μᾶς ἔστρωσαν τραπέζι, καθίσαμε, φάγαμε, ἤπιαμε. Τὸν ρώτησα μετὰ ποῦ εἶναι ὁ παππούς. Μοῦ εἶπε ὅτι εἶναι μέσα. Σηκώθηκα, πήγα κοντά του, «παπποῦ, τί κάνεις», εἶπα καὶ τοῦ φίλησα τὸ χέρι. Εἶπε αὐτός: «Ποιὸς εἶσαι σύ, ἔλα κοντά μου, κάθησε ἐδῶ.» Ἐκατσα

κοντά του. Μὲ ξαναρώτησε κι ἐγὼ εἶπα πῶς εἶμαι ὁ Πέτρος, ὁ υἱὸς τῆς Κατερίνης. Μόλις ἄκουσε ὅτι εἶμαι ἐγώ, ἄρχισε τὰ κλάματα σὰ νὰ ἦταν μικρὸ παιδί. «Βλέπεις, παιδί μου Πέτρο, τοῦ παπποῦ σου τὰ χάλια. Τὰ εἶχα ἁμαρτίες καὶ γι' αὐτὸ τραβάω. Ὁ Θεὸς πῆρε πρῶτα τὴ θεία σου, πρώτη πίκρα. Μετὰ ὁ θεῖος σου ξαναπαντρεύτηκε· κι αὐτὴ, πάνω στοῦ παιδι πέθανε. Ξαναπαντρεύτηκε γιὰ τρίτη φορά, δὲ μὲ κοιτάει καθόλου. Μακρὰν ζωὴν ὁ Θεὸς νὰ δώσει στὴ Μαρία μου, τὴν ἐγγονή μου. Ἔρχεται αὐτὴ, μὲ πλένει, μὲ χτενίζει, μὲ καθαρίζει καὶ φεύγει. Οὔτε μιὰ μέρα δὲ μοῦ φέρνει τὸ φαῖ ἢ νύφη μου, ὅλα ἢ Μαρία τὰ φέρνει. Νὰ δώσει ὁ Θεός, χῶμα νὰ πιάνει, χρυσὸ νὰ γίναται.» Μιλῆσαμε ἴσαμε δυὸ ὥρες καὶ μετὰ σηκώθηκα. Ξανά μου εἶπε: «Παιδί μου Πέτρο, γονάτισε μπροστά μου. Σοῦ εὐχομαι νὰ ζήσεις πολλὰ χρόνια, ὁ Θεὸς νὰ δώσει, σὰν τὸν Ἀβραάμ, σὰν τὸν Ἰσαάκ, σὰν τὸν Ἰακώβ. Εὐλόγησε τὰ τέκνα σου νὰ σὲ ὑπακούουν, σὰν τὴν ἄμμο τῆς θαλάσσης μπερεκέτι νὰ δώσει ὁ Θεός.» Μετὰ φίλησα τὸ χέρι του κι ἔφυγα.

Κάθησα ἐκεῖ πέντε μέρες. Μιὰ μέρα μᾶς καλέσανε οἱ Βλάχοι στὰ βουνά. Πέντε-ἕξι ὀνοματέοι ἀπ' ἐδῶ πήρανε δύομιση ὀκάδες οὐζο. Μὲ πήρανε κι ἐμένα. Ἀνεβήκαμε πάνω στοῦ βουνὸ Μπελέσι. Σὲ δυὸ ὥρες φτάσαμε ἐκεῖ. Μόλις ἀνεβήκαμε πάνω, κοίταξα τὴν ἄλλη μάντα. Τί νὰ δῶ; Ὅλα βουλογάρικα χωριά. Μέχρι τὰ ζωντανά τους φαινότανε: Ἀγελάδες, πρόβατα, χοῖροι, ἵπποι. Βοσκοῦσαν ὅλα τὰ ζωντανά. Καθήσαμε ἐκεῖ, φάγαμε ἀρνὶ στὴ σοῦβλα, γιαουρτί ὅσο θέλεις, καϊμάκι, τυρί. Φάγαμε, ἤπιαμε. Τέσσερες ὥρες γλέντι κάναμε καὶ μετὰ φύγαμε.

Μετὰ πέντε μέρες σηκώθηκα πρωὶ-πρωὶ ἔνωρίς, γιὰ νὰ φτάσω τὸ τραῖνο. Στὸ δρόμο καμιά δεκαρὶ φαντάροι μας ποῦ ἦταν κρυμμένοι μοῦ εἶπαν «Ἄλτ, τίς εἶ». Ἐγὼ εἶπα «Ἐπιβάτης». — «Ἀπὸ ποῦ ἔρχεσαι καὶ ποῦ πᾶς;» Ἐγὼ ἀπάντησα: «Ἀπὸ τὴ Φιλύρα, ἀπὸ τοῦ κύριου Παπαδόπουλου Χατζηφῶτη τὸ σπίτι ἔρχομαι καὶ πηγαίνω στοῦ Χατζημπειλίκι καὶ θὰ φτάσω τὸ τραῖνο.»

— «Ἀπὸ ποῖο μέρος εἶσαι;»

— «Ἀπὸ τὴν Ἀθήνα εἶμαι καὶ θὰ πάω στὴ Δράμα, ἔχω συγγενεὶς μου.»

Ἐφυγα, κατέβηκα στοῦ βάλτο, βγήκε ὁ ἥλιος. Κόσμος. Ἄλλοι θερίζουνε, ἄλλοι ζευγαρίζουνε. Κι ἐγὼ δίγασα. Πήγα στοὺς ἐργάτες κοντά, ζήτησα νερό. Μοῦ φέρανε αὐτοῦ ἀργιάνι μιὰ κούπα καὶ ἤπια. Τοὺς εἶπα «σᾶς εὐχαριστῶ» καὶ τράβηξα στοῦ δρόμο μου καὶ ἔφτασα στοῦ Χατζημπειλίκι. Ἦρθε τραῖνο, ἀνέβηκα καὶ ἔφυγα. Μέσα στοῦ τραῖνο συνάντησα ἕνα παιδί 15 χρονῶ. Μοῦ εἶπε ποῦ πάω, τοῦ εἶπα γιὰ δουλειά. «Κι ἐγὼ γιὰ δουλειά πάω» μοῦ λέει. Τώρα μιλάμε μὲ τὸ παιδί. Τὸ παιδί μοῦ εἶπε: «Ἄν θέλεις δουλειά, τώρα θὰ κατεβούμε στὶς Σέρρες. Ἐκεῖ εἶναι ἔταιρεία. Στὸ γραφεῖο τῆς εἶναι ὁ ἐξάδελφός μου γραμματέας. Νὰ πάμε νὰ γραφοῦμε καὶ νὰ δουλέψουμε». Πήγαμε, γραφτήκαμε. Μᾶς ὀδήγησε στοῦ δρόμο καὶ φύγαμε. Ἐνας δρόμος πρὸς τὴ Νιγρίτα. Περπατήσαμε τρεῖς ὥρες καὶ φτάσαμε στοῦ ἔργο. Βράδιασε. Μᾶς βάλανε σ' ἕνα ἀντίσκηνο. Ἀλλὰ τί τραβήξαμε ὥσπου νὰ ξημερωθοῦμε! Κάθε κουνούπι πέντε πόντοι!

Μόλις ξημέρωσε, έφυγα. Πήγα στη Νιγρίτα. Μόλις πήγα εκεί, νόμισα πώς είμαι στην Άδανα, διότι όλοι ήταν πρόσφυγες, Έλληνες, Άρμένηδες. Οί Άρμένηδες εκεί στην αγορά ψήνανε σισκεπάπ με ζεστές πίτες, δυο δραχμές τὸ κομμάτι. Πήρα μιὰ πίτα και μιὰ σισκεπάπ. Έφαγα. Αρχίσαμε τουρκιστι, κουβεντιάζαμε. Ένας μου εἶπε: «Έλα νὰ δουλέψεις μαζί μου». Πήγαμε μαζί σὲ μιὰ εταιρεία. Κουβαλάγαμε δυο όνοματέοι σωλῆνα 8 μέτρα, τριακόσια μέτρα μακριά. Κουβαλάγαμε ἀπὸ τὸ πρωὶ μέχρι μεσημέρι 4 σωλῆνες. Μετὰ τὸ μεσημέρι πηγαίναμε άλλους τρεῖς σωλῆνες. Παίρναμε 75 δραχμές. Δουλέψαμε 12 μέρες και τελειώσαμε.

Πάλι πήρα τὸ δρεπάνι. Άνέβηκα πάνω στὰ χωριά γιὰ νὰ θερίσω. Πρωὶ-πρωὶ, έξω ἀπὸ τὸ χωριὸ κάθησα. Όλος ὁ κόσμος πᾶνε γιὰ θέρος. Περάσανε όλοι. Έρθε ένας κύριος και μου εἶπε: «Παιδί μου, εἶσαι μόνος σου; Δὲν έχεις παρέα; Μόνος σου δὲν μπορείς· θὰ θερίζεις ἢ θὰ δένεις; Τί δουλειὰ θὰ κάνεις; Πήγαινε νὰ βρεῖς ἓνα ἢ δυο ἀνθρώπους ἀκόμα. Νὰ ῥθεις σ' αὐτὸ τὸ σπίτι ἐδῶ, νὰ σᾶς δώσω 40 στρέμματα νὰ θερίσετε.»

Άκουσα αὐτὴ τὴν κουβέντα, σηκώθηκα και έφυγα. Μπήκα μέσα στὸ χωριό. Δίψασα. Ζήτησα ἀπὸ μιὰ γριά νερό. Μοῦ εἶπε ὅτι δὲν έχει νερό. Έφυγα και πήγα εἰς ἄλλο σπίτι. Κι αὐτὴ εἶπε τουρκιστι «πιλμὲμ (δὲν ξέρω), τί θέλεις». Κι ἐγὼ ἀπάντησα τούρκικα: «Γιαγιά, ἀπὸ ποιὸ μέρος εἶσαι;» Μοῦ εἶπε: «Άπὸ τὴ Νίγηδ.»

— «Άπὸ ποιὸ χωριό;»

— «Άπὸ τὸ Κολτζούκ.»

Μόλις εἶπε Κολτζούκ, ρώτησα: «Γιαγιά, γνωρίζεις τὸ Νικηφόρο, τὸν Άνανία;» Μόλις εἶπα αὐτὰ τὰ ὀνόματα σηκώθηκε ἀμέσως ἢ γριά ὄρθια. «Άμὰν παιδί μου, ποῦ τοὺς γνωρίζεις αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους; Εἶναι και οἱ δυο ἀνήψια μου.» Μόλις εἶπε ἀνηψιός μου, τὴ ρώτησα:

— «Μήπως εἶσαι ἢ μάνα τοῦ Ἰορδάνη;»

Άκουσε κι αὐτὸ τὸ ὄνομα, Ἰορδάνη, και εἶπε: «Παιδί μου εἶναι. Και τὸ γιὸ μου ἀκόμα γνωρίζεις;» Μετὰ φωνάζει τῆς κόρης της: «Μαγδαληνή, φέρε γιαούρτι, ψωμί και φαγητό.» Τότες κι ἐγὼ εἶπα: «Εἴμαστε συμπέθεροι. Τοῦ Άνανία ἢ κόρη Άννα, εἶναι νύφη μας. Ό ἄντρας τῆς Άννας εἶναι ἐξάδελφος τῆς κυρᾶς μου.» Έκεῖ πιά γενήκαμε συγγενεῖς. Άρχισε νὰ ρωτάει ὄλους, ἓνα-ἓνα. Κι ἐγὼ εἶπα «στὴν ὑγεία τους» και εὐχαριστήθηκε. Δυο μέρες δὲ μὲ ἀφήσανε.

Μετὰ δυο μέρες χαιρετηθήκαμε και έφυγα. Πήγα στις Σέρρες. Πήρα τὸ τραῖνο και έφυγα στη Δράμα. Κατεβήκαμε ἐκεῖ στὸ σταθμό. Μέχρι τὴν πόλη, δέκα λεπτὰ τῆς ὄρας περπάτησα. Μόλις μπαῖνω μες στὴν αγορά, τί νὰ δῶ; Νομίζω βρέθηκα στὴν Κωνσταντινούπολη. Όλους τοὺς γνωστοὺς μου ἐκεῖ τοὺς εἶδα. Έρχεται ἓνας και μὲ ἀγκαλιάζει. Έρχεται άλλος και μὲ ἀγκαλιάζει. «Πῶς ἦρθες ἐδῶ Πέτρο; — Έσὺ ποῦ βρέθηκες;». Μετὰ όλοι μαζί πήγαμε σ' ἓνα καφενεῖο. Αρχίσανε τὰ κεράσματα. Αρχίσαμε στις 9 και μέχρι τις 10 τὸ βράδυ ἐγλεντήσαμε. Μετὰ χωριστήκαμε. Έγὼ πήγα σ' ἓνα ξενοδοχεῖο και κοιμήθηκα.

Τὴν ἄλλη μέρα σηκώθηκα, βγήκα στὴν ἀγορά. Μὲ εἶδε ἕνας ἄλλος φίλος μου καὶ μὲ πήρε στὸ σπίτι του. Κατὰ τὸ βράδυ ἦρθε ἕνα παλληκάρι, μᾶς χαιρέτησε καὶ κάθησε. Ἐμένα ρώτησε «ἀπὸ ποῦ εἶσαι πατριώτη» καὶ ἐγὼ ἀπάντησα: «Τώρα εἴμαστε ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, χωριὸ Ἀνάβυσσος· παλαιὰ πατριδα Ἐνεχιλ». Μόλις ἄκουσε Ἐνεχιλ, ἀπάντησε ὅτι καὶ αὐτὸς εἶναι ἀπ' ἐκεῖ. Ἐμένα τ' ὄνομά μου Παναγιώτης Κογιουμτζόγλου, τῆς μητέρας μου λέγανε Μακρίνα τοῦ Κωνσταντίνου. Τότες εἶπα ἐγὼ ἂν ἔχει ἕνα θεῖο Ἀπόστολο Χατζηκωνσταντίνου. «Ναί» ἀπάντησε. Εἶπα ὅτι θέλω νὰ τὸν δῶ στῆς μητέρας του. Σηκωθήκαμε, πήγαμε σπίτι τους. Εἶδα τὴ γριά καὶ μὲ ρώτησε ποιὸς εἶμαι. Κι ἐγὼ τῆς εἶπα, τοῦ Δεμιρτζῆ Λευτέρη ὁ ἐγγονός, ὁ γιὸς τοῦ Νίκου ὁ Πέτρος. Μόλις εἶπα ἔτσι, ἦρθε μὲ ἀγκάλιασε καὶ μὲ φίλησε «Εἶσαι ὁ ἀνεψιός μου» εἶπε. «Τί κάνεις ἡ Μαρία;» μὲ ρώτησε. «Καὶ ὁ ἄντρας τῆς Παρασκευάς, τοῦ ἀδελφοῦ μου Ἀνανία τὰ παιδιά, ὁ Τάσος καὶ ὁ Ὀμηρος, ἡ Μαρίκα, καὶ ἡ μάνα τους;» Κι ἐγὼ εἶπα ὅτι εἶναι καλά. Ἐμεινα ἐκεῖ μιὰ μέρα. Τὴν ἄλλη μέρα ἔφυγα. Ἐπέμενε νὰ καθίσω πέντε-ἕξι μέρες. Κι ἐγὼ τῆς εἶπα: «Θεῖα, ἐμεῖς ἦρθαμε γιὰ δουλειά, δὲν ἦρθαμε γιὰ παραθέριση. Στὸ γυρισμὸ θὰ καθίσω δύο μέρες.» Χαιρετηθήκαμε καὶ ἔφυγα.

Ἀπ' ἐκεῖ πήγα στὸ σπίτι τοῦ Λάζαρου καὶ τὸν φώναξα: «Πᾶμε, Λάζαρο.» Καὶ αὐτὸς πήρε τὸ δρεπάνι του καὶ φύγαμε. Πήγαμε στὰ Καλαμπόκια. Μόλις μπήκα στὸ χωριὸ, ἀντάμωσα μιὰ γυναίκα. Καθόταν στὸν ἴσκιο ἐνὸς τοίχου. Τὴ γνώρισα, ἦταν τοῦ Κετέογλου Εὐθύμη ἡ γυναίκα, ἡ Ἀναστασία. Τῆς εἶπα: «Τί κάνεις, Ἀναστασία, καλὰ εἶσαι;» Σηκώθηκε αὐτὴ καὶ μὲ ρώτησε: «Ποιὸς εἶσαι ἐσὺ καὶ μὲ γνώρισες;» Εἶπα ἐγὼ: «Ξέρεις, στὸ Ἐνεχιλ ἦτανε ἕνας τσολάκ Νικόλα.» Κι αὐτὴ λέει: «Ξέρω.»

— «Ἐεε, ἐγὼ εἶμαι ὁ γιὸς τοῦ Πέτρος.»

Μετὰ ἐγὼ τὴ ρώτησα ἕνα-ἕνα, ποιὸς ἔμεινε, ποιὸς πέθανε. Κι αὐτὴ εἶπε ὅτι ὁ ἄντρας τῆς ὁ Ἐφτὺμ πέθανε. Καὶ ὁ κουριάδος τῆς Παντελῆς πέθανε. Μόνον ὁ Δαυῖδ καὶ ὁ Ἀλέκος ἔμειναν. Μετὰ ρώτησε τί γυρεύω ἐδῶ. Κι ἐγὼ εἶπα, γιὰ δουλειά. «Σήμερα τὸ βράδυ νὰ μείνεις ἐδῶ» μοῦ εἶπε. «Θὰ ἐρθοῦνε ὄλοι οἱ ἄνδρες, καὶ σὰς βροῦνε δουλειά ὄση θέλετε.» Ἀλλὰ ἐμεῖς δὲν περιμέναμε, φύγαμε κατὰ τὸ Κουτσούκιοι, δηλαδὴ Μικρὸ Χωριό. Ἐκεῖ βρήκαμε μιὰ δουλειά, 7 στρέμματα κριθάρι οἱ δυὸ μας, πρὸς 250 δραχμὲς τὸ στρέμμα. Τελειώσαμε σὲ τρεῖς μέρες, πήραμε τὰ λεφτά μας καὶ φύγαμε.

Ἀπ' ἐκεῖ πήγαμε στὴν Τσατάλτζα. Μόλις φτάσαμε ἐκεῖ, μᾶς εἶπαν νὰ πᾶμε στὴν ἐκκλησία, ἐκεῖ παίρνουνε ἐργάτες θεριστές. Πήγαμε στὴν ἐκκλησία, τί νὰ δεῖς, ὄλοι πατριώτες ἐκεῖ. Μᾶς εἶπανε αὐτοί, λιγώτερο ἀπὸ 300 δραχμὲς τὸ στρέμμα, νὰ μὴ δεχτοῦμε. Ἐγὼ εἶπα ὅτι πρῶτα-πρῶτα εἴμαστε μεκιάρηδες, δὲν μποροῦμε, 200-250 δραχμὲς, ὅ,τι βροῦμε, θὰ πᾶμε. Διότι ἐμεῖς δὲν ἔχουμε ἐδῶ σπίτι. Μετὰ 1/2 ὥρα ἦρθε ἕνας γέρος καὶ εἶπε: «Παιδιά, ποιὸς θὰ ῥθει γιὰ θέρος;» Πρῶτα εἶπανε αὐτοί: «Πόσα θὰ μᾶς πληρώσεις τὸ στρέμμα;» Εἶπε ὁ γέρος: «Διακόσιες πενήντα.»

— «Ὅχι», εἶπανε αὐτοί.

Μετὰ εἶπαμε ἐμεῖς: «Ἐρχόμαστε μὲ 250 τὸ στρέμμα καὶ μιὰ ὀκὰ οὐζο τῆ

μέρα για τους δύο.» Πήγαμε, μᾶς ἔδειξε τὸ χωράφι, ἴσαμε δέκα στρέμματα σιτάρι. Τὸ ρίξαμε σὲ 5 1/2 μέρες τὸ σπαρτὸ καὶ πήγαμε στὸ σπῖτι τοῦ μπαρμπα-Βασίλη. Μᾶς ἔκανε τὸ τραπέζι καὶ μᾶς πληρώσε. Καὶ τὰ ψωμιὰ ποὺ πήγαμε ἀπ' τὸ φούρνο μᾶς τὰ χάρισε.

Πήγαμε καὶ πάλι στὴν ἐκκλησιά, ἀκόμα ἐκεῖ περιμένανε. Τὴν ἄλλη μέρα ἦρθε ἄλλος ἕνας καὶ μᾶς ρώτησε ποιὸς ἐργάτης ἦταν στοῦ μπαρμπα-Βασίλη. Κι ἐγὼ εἶπα: «'Εμεῖς.» Μᾶς πήρε, εἶχε 5 στρέμματα σιτάρι. Σὲ δυὸ μέρες τὸ θερίσαμε κι αὐτό. Σὲ 9 μέρες πήραμε 2.400 δραχμὲς καθαρὰ λεφτά. Μετὰ συνέχεια βροχές, δὲν μπορέσαμε νὰ συνεχίσουμε.

Τὸ θέρος κατεβήκαμε στὸ σταθμὸ, ἦρθε τὸ τραῖνο, μπῆκα μέσα καὶ πήγα στὸ Παρανέστιον. Μόλις φτάσαμε, κατέβηκα ἀπ' τὸ τραῖνο. 'Ἐκεῖ εἶχε μιὰ βρύση. Βλέπω. Βλέπεται ἐκεῖ ἕνας κύριος, βλέπω εἶναι χωριανὸς μας, ὁ Λουκάς Ἀβραμιίδης. Ἡ ἀπόστασή μας ἦταν 10 μέτρα. Τὸν γνώρισα. Ἀρχί-νισα νὰ φωνάζω «Λουκά, Λουκά». Γυρίζει πίσω, κοιτάει δεξιὰ-ἀριστερά. Πλὴν μένα, δὲν βλέπει κανένα ἄλλον. Ξαναφωνάζω «Λουκά». Πάλι κοιτάει δεξιὰ-ἀριστερά, δὲ βλέπει κανένα· ἐμένα δὲ μὲ ὑποψιάζεται, διότι ἐγὼ εἶμαι ἄγνωστος. Μετὰ τὴν τρίτη φορὰ ἔρχεται κοντά μου καὶ μοῦ λέει: «'Ἐσὺ εἶσαι ποῦ μὲ φωνάζεις Λουκά;»

— «'Εγὼ εἶμαι.»

— «Ποιὸς εἶσαι ἐσύ, δὲ σὲ γνωρίζω.»

— «Βρὲ σὺ Λουκά, δὲ μὲ γνωρίζεις; Μαζὶ παίζαμε στὴν πατρίδα. Μαζὶ πηγαίναμε σχολεῖο.» Ἐνα τέταρτο τῆς ὥρας μὲ κοίταξε, δὲν μπόρεσε νὰ μὲ γνωρίσει. Μετὰ τοῦ εἶπα: «Δὲν εἶμαι ὁ Πέτρος;» Μόλις τᾶκουσε, μὲ ἀγκάλιασε «Βρὲ φίλε Πέτρο, ἀγνώριστος ἔγινες, πᾶμε σπῖτι».

'Ἀπ' ἐκεῖ πήγαμε μὲς στὴν ἀγορά. Περνώντας ἀπ' ἐκεῖ μοῦ ἔδειξε ὁ Λουκάς «ἐδῶ εἶναι τοῦ Συμεὼν τὸ μαγαζί, τὸ σιδεράδικο». Μπῆκα μέσα καὶ σάμπως νὰ τοῦ εἶμαι ἄγνωστος. Εἶπα: «Μάστορα, νὰ τὸ φτιάξεις αὐτὸ τὸ δρεπάνι.» Μόλις τὸ πήρε στὸ χέρι του, σήκωσε τὸ κεφάλι του καὶ μὲ κοίταξε. Μοῦ εἶπε: «Καλῶς ὄρισες, ἐξάδελφε, πῶς ἀπ' ἐδῶ; Ἀγέρας σὲ πέταξε;» Παράτησε τὴ δουλειά του καὶ πήγαμε σπῖτι του. Κάθησα λίγο, ἦρθε στὸ σῶμα μου ἕνα κρύο. Πάγωσα. Εἶπα: «Πιπίνα, φέρε μιὰ κουβέρτα, σκέπασέ την πάνω μου γιατί κρυώνω πολὺ.» Πρῶτα μοῦ ἔφερε ἕνα ποτήρι κονιάκ καὶ μιὰ ἀσπιρίνη. Ἐπеса στὸ κρεβάτι μέχρι τὴν ἄλλη μέρα. Σηκώθηκα, ἀλλὰ ἔγινα καλά.

Δυὸ μέρες ἔμεινα ἐκεῖ. Τὴν Τρίτη μέρα πήγα στὸ σπῖτι τῆς ἐξαδέρφης μου. Μὲ κράτησε 15 μέρες. Ἐγραψα ἀπ' ἐκεῖ μιὰ ἐπιστολὴ στὴν Ἀνάβυσσο. Περιμένα ἀπάντηση. Τὴν δέκατη ἑβδομὴ μέρα, πήρα ἀπάντηση. Ἐγραφαν ὅτι: «Στὸ δρόμο ἔχομεν μουσαφίρη. Καὶ ὁ θεῖος σου Θωμᾶς ἦρθε γιὰ νὰ παντρεύει τὸν ἀδελφὸ σου Σάββα. Ἐφερε καὶ μιὰ κοπέλα ἀπ' τὴν Πόλη. Μόλις τὸ διάβασα, πήρα τὴν ἀπόφαση νὰ γυρίσω στὴν Ἀθήνα. Ἐκεῖνο τὸ βράδυ μᾶς κάλεσε ὁ Συμεὼν Τοζακίδης διότι εἶχε βάφτιση καὶ ἡ πεθερά του ἦταν κουμπάρα. Βρεθήκαμε ἐκεῖνη τὴ νύχτα, ἐγλεντήσαμε μὲ τὸ γαμπρό του. Ἐπαιξε οὔτι, εὐχαριστήθηκα. Ἦταν ἡ ὥρα δύο ποὺ διαλύσαμε.»

Τὸ πρῶν εἶπε ὁ γαμπρὸς μου Σάββας Γρηγοριάδης: «Σήμερα, Πέτρο, μ' ἐσένα θὰ πάμε στὸ συμπέθερο. Νὰ καβαλήσουμε τὰ μουλάρια, δὲν εἶναι μακριά, μιὰμιση ὥρα.» Τραβήξαμε μὲ τὰ μουλάρια, ἀνηφόρα στὰ βουνά. Σὲ μιὰ ρεματιά ἦτανε τὸ χωριό. Τὸ λένε Καρτζάκιοι. Πήγαμε μουσαφίρσοι. Τὸ συμπέθερο τὸν λέγανε Χατζημηνά. Μόλις πήγαμε ἐκεῖ, ὁ γαμπρὸς μου σύστησε: «'Απ' ἐδῶ ὁ ἐξάδελφος τῆς γυναίκας μου.» Μὲ χαιρέτησε καὶ καθήσαμε. Μείναμε ἐκεῖ τρεῖς μέρες. Τὴν πρώτη μέρα μᾶς τάισε κοτόπουλο, τὴ δεύτερη μέρα ἔσφαξε ἕνα ἐρίφιο, τὴν τρίτη μέρα μᾶς τάισε καϊμάκι μὲ μέλι. Δὲν ἤθελε νὰ μᾶς ἀφήσει καθόλου, ἀλλὰ ἡμεῖς πῶς μπορούσαμε νὰ μείνουμε; Φύγαμε τὴν τέταρτη μέρα καὶ ἤρθαμε πάλι στὸ Παρανέστιον. Κάθησα ἄλλη μιὰ μέρα, μπῆκα στὸ τραῖνο κι ἔφυγα. Κατέβηκα στὸ Χατζημπειλίκ, ἀπ' ἐκεῖ πήγα μὲ τὰ πόδια πάλι στὴν Φιλύρα. Ἐκεῖ κάθησα ἄλλες πέντε μέρες.

Μιὰ μέρα μοῦ λέει ὁ ἐξάδελφός μου: «'Εξάδελφε, σήμερα τὸ βράδυ θὰ πάμε μ' ἐσένα νὰ κυνηγήσουμε ἀγριογούρουνα. Ἐσὺ ν' ἀνεβῆς σ' ἕνα δέντρο καὶ νὰ μὴ βγάλεις τσιμουδιά.» Πήγαμε ἐκεῖ, ἐγὼ ἀνέβηκα σ' ἕνα δέντρο, δὲν ἔβγαζα τσιμουδιά — οὔτε ἀναπνέαμε. Ἦμουν δυὸ ὥρες πάνω στὸ δέντρο. Μετὰ δυὸ ὥρες ἦρθε ἕνα κοπάδι ἀγριογούρουνα. Ὁ ἐξάδελφός μου ἀπὸ κάτω ἀμολαίει μὲ τὸ γκρά. Ἐνα ἄρσενικό γουρούνι ἐκεῖ ἔμεινε. Τ' ἄλλα φύγαμε. Μέχρι τὸ πρῶν ἔμεινε ἐκεῖ. Τὸ πρῶν πάλι πήγαμε καμὶς δεκαριὰ νοματέοι, φέραμε καὶ δυὸ μουλάρια. Φορτώσαμε καὶ φέραμε σπίτι τὸ ἀγριογούρουνο. Τὸ ζυγίσανε, ἦρθε 167 ὀκάδες. Μοιράσανε καὶ ἐφάγανε. Ἦρθε ὅλο τὸ χωριό.

Τὴν ἄλλη μέρα ἐγὼ, ὁ Χατζηφώτης, ὁ Δαυὶδ Κορκεβούρογλου πήγαμε πάνω στὰ βουνά γιὰ νὰ μαζέψουμε ὄχλαμουρί. Ἐγὼ μάζεψα ὀλόκληρο τσουβάλι. Κατεβήκαμε στὸ χωριό καὶ τὴν ἄλλη μέρα ἦρθα στὴ Θεσσαλονίκη. Αὐτὴμερὸν μπῆκα στὸ πλοῖο καὶ βγήκα στὸν Πειραιά. Εἶχα κοντά μου ἕνα τσουβάλι φλαμούρι καὶ τὰ ρούχα μου. Πῆρα τὸ τσουβάλι, ἀνέβηκα στὴν Ἀνάσταση καὶ ἔβαλα τὸ τσουβάλι μὲ τὸ φλαμούρι στὸ σπίτι τοῦ Λάμπρου Ἐσεόγλου. Εἶπα ὅτι σὲ δυὸ μέρες θὰ γυρίσω θὰ τὸ πάρω. Τὸ ἄφησα ἐκεῖ καὶ ἔφυγα στὴν Ἀνάβυσσο. Αὐτὰ ποὺ κέρδισα ἀπ' τὸ θέρος τὰ ἐξόδευα, δὲν ἔμεινε πεντάρα. Ἡ γυναίκα ἔκανε μούτρα, ἀλλὰ τί νὰ κάνω; Ἡ γυναίκα τὸν ἄνδρα μὲ τὰ λεφτά ἀγαπάει. Ἐὰν δὲν φέρεις χρήματα, σὲ βλέπει σὰ διάβολο. Δὲ λέγει ὅτι μὲ τὸ καλὸ ἦρθε ὁ ἄντρας μου, ὑγεία νὰ ἔχομε, δὲν λέγει. Τελοςπάντων.

Στις 20 Ἰανουαρίου 1931 ὁ Θεὸς μᾶς ἔδωσε μιὰ κόρη. Χαρήκαμε, δοξάσαμε τὸ Θεό μας. Νὰ δώσει ζωὴ, πολλὰ χρόνια. Στις 11 Ἀπριλίου τὸ 1935 ἀποκτήσαμε ἄλλο παιδί. Νὰ ζήσει κι αὐτός. Μεγάλωσε, πῆγε φαντάρος, ἔγινε λοχίας, ὑπῆρθε 23 μῆνες, ἀπολύθηκε στις 23 Δεκεμβρίου τὸ 1958.

Ἦρθε σπίτι πρὶν τὸ Χριστούγεννα. Ἀλλὰ γαϊδούρι πῆγε, μουλάρι ἦρθε. Ἀνθρώπος δὲν ἔγινε. Διότι τὸν ἀρραβωνιάσαμε, μετὰ ἕνα χρόνον τὸν παντρεύσαμε, ἀνοικτὸ γάμο κάναμε, μὲ ὄργανα, μὲ συγκρότημα, μιὰ χαρὰ ἔκανα τὸ γάμο του, μετὰ πῆρε προίκα 360.000 δραχμές, τραβήχτηκε στὸ σπίτι του, οὔτε μὲ χαιρέτησε πάλι. Νὰ ζήσει, μετὰ θὰ καταλάβει. Ὁ Θεὸς νὰ δώσει 5-6 παιδιά, ἄλλο τίποτα.

Τὸ 1935-1936 ἔγινε ἐπανάσταση τῶν Φιλελευθέρων ἐναντίον στοῦ Λαϊκοῦ Κόμμα. Δὲν ἐπέτυχε. Ὁ Καμμένος ἀπὸ τῆ Μακεδονία. Ὁ Κολιαλέξης μὲ τὰ πολεμικά. Κι ἐδῶ ἦρθε στρατός, μέχρι ἐπάνω στὴν Ἁγία Βαρβάρα ἀνέβηκαν τὰ κανόνια. Ὁκτῶ ὄρες μείνανε, μετὰ φύγανε. Ἔστειλε τὸ κράτος στρατὸ στὴ Μακεδονία. Πῆγανε ἀπ' ἐδῶ φαντάροι στὴν Καβάλα. Μπήκανε στὰ νοσοκομεῖα, ξεφτελίσανε τοὺς ἀρρώστους, τοὺς κακοποιήσανε. Καὶ ἦρθε τὸ Λαϊκὸ Κόμμα. Χειρότεροι ἀπ' τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Βουλγάρους, ὅπως εἶναι τὸ 1922. Στὸν πόλεμο κάνανε ἐκλογὲς καὶ χάσανε τὸ παιχνίδι. Τὰ μέρη ποὺ πήραμε σὲ τρία χρόνια, μᾶς τὰ πήρανε σὲ δυὸ μῆνες. Ἄν δὲν ἦταν ὁ μακαρίτης ὁ Πλαστήρας, εἶχαν ἐλπίδα νὰ πάρουν καὶ τὴν Ἀθήνα ἀκόμα. Εὐτυχῶς, βρήκανε μπροστά τοὺς λεοντάρια καὶ μείνανε ἐκεῖ.

Τὸ 1940 ἀποκτήσαμε ἄλλο κοριτσάκι. Τὴν τρέφαμε, τὴ μεγαλώσαμε, ἀλλὰ ἄτυχη, διότι ἄνοιξε πόλεμος ἑλληνοϊταλικός. Τὸ 1940, 28 Ὀκτωβρίου μεσάνυχτα, ἦρθε τελεσίγραφο στὸν Ἕλληνα πρωθυπουργὸ κύριον Ἰωάννη Μεταξά. Κι αὐτὸς εἶπε «ὄχι». Στὶς 29 κηρύχθηκε πόλεμος. Τὰ παιδιά μας πέσανε στοὺς δρόμους. Ἐπιτάξανε ὅλα τὰ ζῶα, μουλάρια, ἄλογα. Κοντὰ στὰ σύνορα βοήθησαν οἱ γυναῖκες. Κράτησε ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς 6 μῆνες. Καὶ μέσα στοὺς 6 μῆνες οἱ σύμμαχοί μας κάνανε τὴ δουλειά τους. Μετὰ 6 μῆνες τὸ θηρίο ὁ Γερμανὸς καβάλησε ἐπάνω μας. Ἦττηθήκαμε. Ὁ κύριος Τσολλάκογλου ὁ στρατηγὸς συνθηκολόγησε καὶ γλύτωσε ὅλους τοὺς στρατιῶτες. Καὶ ἦρθε ὁ καθένας σπῆτι του. Τὸ 1942 ἄρχισε πείνα, ὅλος ὁ κόσμος διαλύθηκε δεξιὰ καὶ ἀριστερά. Ἄλλοι πήγανε στὴ Μακεδονία, ἄλλοι πήγανε στὴ Λάρισα, ἄλλοι στοῦ Βόλο. Ἄλλοι κάνανε μαύρη ἀγορά. Μὲς στὴν Ἀθήνα, τὰ παλληκάρια, νέοι, γέροντες, ὅλοι πεθαίνουνε. Φωνάζουνε «πεινάω, πεινάω». Πέφτουν χάμω, πεθαίνουνε. Στὰ χωριά δὲν εἶχε τόση πείνα, διότι εἶχαν λάδι μπόλικο. Γι' αὐτὸ ζούσανε οἱ χωριάτες ἐκεῖνες τὶς μέρες. Ὁ Θεὸς νὰ μὴ δείξει ποτὲ μαύρη μέρα. Τὸ 1943 ἔφυγε ἡ πείνα, διότι ἔφτασαν ἀπὸ τὴν Ἀμερικὴ τρόφιμα, ἄλευρα, φασόλια, βούτυρο, τυρὶ, ρύζι, κονσέρβες, ζάχαρη, διάφορα πράματα.

Τὸ 1944 στὶς 29 Ἀπριλίου ἀποκτήσαμε τὸ τελευταῖο μας παιδί. Στὶς 6 Δεκεμβρίου τοῦ 1944 στὴν Ἀθήνα ἀντάρτικο, πόλεμος ἄρχισε, κράτησε μέχρι 6 Ἰανουαρίου 1945. Ἦρθανε Ἀγγλοὶ καὶ σταμάτησε. Ἀλλὰ πάλιν ἦταν αἷτιος ὁ μακαρίτης Πλαστήρας. Τοὺς γέλασε, ἀφόπλισε τοὺς ἀντάρτες. Παραδόσανε τὰ ὄπλα, ἀλλὰ δὲν βρέθηκε ἐντάξει στὰ λόγια του. Μετὰ βγήκαν στοῦ κλαρί. Τώρα ἀναμεταξὺ μας πολεμήσαμε, πατέρας μὲ γιό, ἀδελφὸς μὲ ἀδελφὸ. Σκοτώσαμε Ἕλληνες μὲ Ἕλληνες. Τελευταίως, ἄλλοι πήγανε στὴ Σερβία, ἄλλοι πῆγαν στὴ Ρωσία. Ἦσυχάσαμε ἀναμεταξὺ μας, ἡ διχόνοια ἔμεινε.

Τὸ 1948 ὁ γαμπρὸς μου Κώστας Γκίκας ἦρθε στὴν Ἀνάβυσσο. Εἶχε πιάσει φίλο τὸν μακαρίτη ἀδελφὸ μου Λευτέρη. Μιὰ μέρα εἶδε τὴν κόρη μου Ἐλισά. Εἶπε τοῦ ἀδερφοῦ μου: «Αὐτὴ ποιανὸς κόρη εἶναι;». Κι αὐτὸς εἶπε: «Ἀνεμιά μου, τοῦ ἀδερφοῦ μου κόρη.» Λέει: «Φίλε, θέλω νὰ τὴν πάρω γιὰ γυναίκα, ἂν θέλει ὁ Θεός.» Μιὰ μέρα ἦρθανε οἱ δυὸ τους σπῆτι, ἀνοίξανε

συζήτηση. Κι ἐγὼ εἶπα: «Παιδί μου, σήμερα εἶσαι ἐσὺ χωροφύλακας, δὲν μπορῶ νὰ δώσω λόγο· καὶ ἡ κόρη μου ἀκόμα μικρή. Ἐσὺ ν' ἀπολυθεῖς καὶ ἡ κόρη μου νὰ μεγαλώσει. Τότες ἔλα νὰ στη δώσω.» Ἦτανε τυχερό, ἔγινε ἡ δουλειά, δώσαμε λόγο. Μόλις ἀκούστηκε, ὁ ἀστυνόμος ἔκανε μετάθεση στὸ Λαύριο. Δὲν πέρασαν 10 μέρες, πάλι κάνανε μετάθεση στὰ Γιούρα. Ἐκανε ἐκεῖ 4 μῆνες. Πάλι κάνανε μετάθεση στὸ Γύθειο. Τὸ 1951 ἀπολύθηκε, ἦρθε ἐδῶ. Πῆρε τὴν Ἑλισώ, πῆγε στὴν πατρίδα του. Ἐκεῖ στεφανώθηκε. Καθίσανε ἕνα μῆνα στὸ χωριὸ Κλεισούρα, καὶ μετὰ ἦρθαν. Κι ἐγὼ τοὺς ἐφτιαξα σπίτι νὰ ζήσουνε νὰ γεράσουνε, ὁ Θεὸς νὰ χαρίσει μακρὰν ζωὴν. Μέχρι τὸ 1953 ἐδῶ καθίσανε καὶ μετὰ φύγανε στὴν Ἀθήνα. Ἐκεῖ ἄνοιξε περίπτερο (1955-56). Μετὰ ἔγινε ὑπάλληλος στὰ καφενεῖα μέχρι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1963. Ἦρθε ξανά στὴν Ἀναβύσσω κι ἐδῶ ζεῖ τώρα σὰν μπέης.

Τὴν ἡμέρα τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, εἴχαμε τοπικὴ ἑορτὴ. Γίνεται πανηγύρι. Ὁ γαμπρός μου ὁ Κώστας εἶχε ἕνα συναδέλφο, τὸν λένε Παναγιώτη Σπαντιδέα. Καθίσανε στὴν παρέα, σ' ἕνα καφενεῖο. Φάγανε, ἤπιανε καὶ χορέψανε. Μετὰ ἦρθανε στὸ σπίτι. Λίγο καθίσανε καὶ ὁ γαμπρός μου Κώστας ἄνοιξε τὴ συζήτηση: Εἶπε: «Μπαμπά, ὁ φίλος μου θέλει τὴν Ἀρετὴ, τί λές ἐσύ;» Κι ἐγὼ εἶπα: «Παιδί μου, τὸ κορίτσι δὲν εἶναι δικό μου, δικό σου εἶναι. Ἐγὼ δὲν τὸ γνωρίζω τὸ παιδί. Ἄν τὸ ξέρεις, δῶσ' το.» Εἶπε κι αὐτός: «Ἄφοῦ μοῦ τὸ δίνεις τὸ κορίτσι ἐμένα, μὴν ἀνακατεῦσαι, ἐγὼ θὰ τὰ κανονίσω.» Τὴν ἄλλη μέρα δώσαμε λόγο καὶ τελείωσε. Μετὰ δύο μῆνες ἦρθε ὁ συμπέθερος παπα-Θανάσης ἱερέας καὶ γνωρισθήκαμε. Μετὰ ἕνα χρόνο, 30 Ὀκτωβρίου 1960, τελέστηκε ὁ γάμος.

Στις 4 Αὐγούστου 1961 φέρανε στὸν κόσμο ἕνα διάδοχον, νὰ ζήσουνε πολλὰ χρόνια γονεῖς καὶ τὰ παιδιὰ. Τὸ 1963, 4 Μαΐου, φέρανε στὸν κόσμο καὶ ἕνα κοριτσάκι· νὰ ζήσει κι αὐτὴ. Τώρα καὶ ὁ γαμπρός μου δουλεῖε στὸ ἐργοστάσιο· παίρνει βασικὸ μεροκάματο 65 δραχμές. Ζεῖ κι αὐτὸς μὲ τὴν οἰκογένειά του καὶ συντηρεῖται, κανένα δὲν ἔχει ἀνάγκη. Μόνο τὸ Θεὸ. Πίκρα, πόνο, νὰ μὴ δώσει. Ἐκτίσα ἕνα σπίτι στοὺς Ἁγίους Ἀναργύρους, ὁδὸς Νικολάου Πλαστήρα, ἀρ. 39. Τώρα ἔχομε.

Ἐν Ἀναβύσσω 1964

Πέτρος Νικολάου Πασαλίδης

* Διάβαζε 1926.

III. ΤΟ ΧΩΡΙΟ ΕΝΕΧΙΛ — ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

Έρευνητής Κ.Μ.Σ.
Έρμόλαος Άνδρεάδης

Πληροφορητές (1960)
Μιχάλης Άβραμίδης
Γεώργιος Θανάπας
 (Άνάβυσσος)

I. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ - ΣΥΝΑΛΛΑΓΕΣ

Τò χωριό μας ήταν ένα μικρό έμπορικό κέντρο. Βρισκόταν πάνω στο δρόμο τών караβανιών, στο *Κάϊσερι τζεντασι* (λεωφόρο Καισαρείας) και είχε μεγάλη κίνηση. Κάθε μέρα περνούσαν απ' εκεί караβάνια που κουβαλούσαν έμπορεύματα από τò Χαλέπι στην Καισάρεια και τανάπαλιν. Τά караβάνια αυτά διανυκτέρευαν στα 11 χάνια του Ένεχιλ. Έφοδιάζονταν απ' εκεί τροφές για τὰ ζώα τους, άχυρο και κριθάρι, γιατί άλλοι ενδιάμεσοι σταθμοί δεν είχαν παραγωγή ζωοτροφών.

Φυσικά, ή παραγωγή μόνο του Ένεχιλ δεν έφτανε ώστε να τροφοδοτεί τὰ караβάνια. Είχε 17 χωριά γύρω του που τò έφοδιάζαν με τήν παραγωγή τους. Μας έφεραν τὰ χωριά αυτά κριθάρι, φασόλια, μαλλί, τυρί, βούτυρο, πετρέζι. Ό,τι είχαμε ανάγκη απ' αυτά, τò κρατούσαμε· τò άλλο τò πουλούσαμε στα караβάνια. Τά τούρκικα χωριά ήταν πιό κοντά σε μās παρά στη Νίγδη. Γι' αυτό τὰ προϊόντα τους τὰ έφεραν σε μās. Τò σιτάρι τους τò πουλούσαμε έμεις στη Νίγδη· επίσης τò κριθάρι, τò βούτυρο. Και ή άστυνομία τους ήταν σε μās.

Δυò υπαίθριες άγορές είχαμε στο Ένεχιλ: τò *Άνσαά τσαρσί* και τò *Γιοχαρί τσαρσί*. Έκεί ήταν όλα τὰ μαγαζιά, τὰ εργαστήρια. Τò χωριό μας είχε 20 μακακάκια, σχεδόν όλα ελληνικά· δυò απ' αυτά ήταν τούρκικα. Τά μαγαζιά αυτά πουλούσαν όλα τὰ είδη τής μακαλικής· επίσης μανιφατούρα και γεωργικά εργαλεία. Υπήρχε και πρατήριο τής *Ρετζί*, του Μονοπωλίου, που τò είχε Τούρκος. Ήταν 6-7 σιδεράδικα χριστιανικά, 4 καφενεία (2 ελληνικά και 2 τούρκικα), 2 φούρνοι τούρκικοι, 2 κουρεία τούρκικα.

Τά 17 γύρω μας χωριά (15 τούρκικα και 2 ελληνικά) άγόραζαν από μās όλα τὰ είδη τής μακαλικής και τὰ γεωργικά εργαλεία. Δικοί μας *τσερτζιτζήδες* (υπαίθριοι έμποράκοι) γύριζαν στα χωριά τους και τούς πουλούσαν ύφασματα και ψιλικά.

Τά μακαλίκα μας ψώνιζαν από τη Νίγδη και από τήν Καισάρεια. Άλλα και μεις πηγαίναμε ταχτικά στη Νίγδη. Δέκα φορές τò χρόνο θά πηγαίναμε εκεί, με τò ζώο ή με τò άλογο· βοδάμαζες δε μπορούσαν να πάνε εκεί. Πουλούσαμε στη Νίγδη τὰ προϊόντα μας, σιτάρι, κριθάρι, βούτυρο. Άπ' εκεί άγοράζαμε είδη μακαλικής, γιατί ήταν φτηνότερες οί τιμές. Και για ψιλικά

και για προικιά τῶν κοριτσιῶν, στὴ Νίγη πηγαίναμε — ἑπτὰ ὄρες δρόμος ἦταν μὲ τὸ ζῶο.

Γιατρὸ δὲν εἶχαμε στὸ Ἐνεχιλ. Πηγαίναμε τοὺς ἀρρώστους στὴ Νίγη, στὸν Ἀρμένη γιατρὸ Πεντρὸς ἀγά. Καὶ γιὰ φάρμακα πηγαίναμε στὴ Νίγη. Ἐκεῖ ἦταν καὶ ὁ Ἑλληνας γιατρὸς Ραφαὴλ ἐφέντη. Ἦταν *μπελεντιγιέ ντοκτοροῦ* (δημαρχιακὸς γιατρὸς). Πήγαινε στὰ χωριά γιὰ αὐτοψίες.

Στὶς 100 οἰκογένειες οἱ 10 εἶχαν ἀνθρώπους στὴν ξενιτιά. Πήγαιναν στὴν Πόλη καὶ στὴ Σμύρνη. Ἐκεῖ ἔκαναν τὸν καφεκόπτη, τὸ μπακάλη, τὸ χαμάλη. Μερικοὶ πήγαιναν στὴν Ἀμερικὴ· ἐκεῖ δούλευαν σὲ ἐργοστάσια. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν γυρίσει στὸ χωριό. Ἄλλοι, 5-10, ἔμεναν στὴν Ἀμερικὴ· πήραν ἐκεῖ καὶ τὶς οἰκογένειές τους. Καὶ ἓνας Τοῦρκος ἀπ' τὸ χωριό μας εἶχε πάει στὴν Ἀμερικὴ· ὅπως μάθαμε, γύρισε καὶ πέθανε στὸ χωριό.

Γιὰ ξενιτιά πήγαιναν ἐπίσης στὴν Ταρσό, στὰ Ἄδανα καὶ στὴ Μερσίνα. Δούλευαν ἐκεῖ στὰ ἀσβεστοκάμινα. Τὸν Ὀκτώβριο ἔφευγαν, τὸ Πάσχα γύριζαν στὸ χωριό. Οἱ χωρικοὶ γύριζαν νωρίτερα, τὸ Φεβρουάριο, γιατί εἶχαν τὶς γεωργικὲς τους ἀσχολίες στὸ χωριό.

Τὸ Ἐνεχιλ εἶχε καὶ δυὸ τζαμιά· τὸ ἓνα ἦταν μισοχτισμένο. Εἶχε καὶ *μεντρεσέ* (ιεροδιδασκαλεῖο), ἀλλὰ δὲ λειτουργοῦσε. Εἶχε ἐπίσης ἀστυνομικὸ σταθμὸ μὲ 4 χωροφύλακες καὶ 1 ἀξιωματικὸ. Εἶχε καὶ περιοδεύουσα ἐφιππο χωροφυλακὴ μὲ 12 χωροφύλακες.

Ἄρχεο Προφορικῆς Παράδοσης
Καπαδοκία, χωριὸ Ἐνεχιλ
(Φάκελλος 230)

Ἐρευνητρία Κ.Μ.Σ.
Σοφία Ἀναστασιάδη

Πληροφορητῆς
Μιχ. Ἀβραμόγλου

2. ΑΣΒΕΣΤΑΔΕΣ

Ἄπ' τὶς τρακόσιες τόσες οἰκογένειες ποὺ εἴμαστε στὸ Ἐνεχιλ, ἦταν δὲν ἦταν πενήντα τὰ σπίτια ποὺ δὲν ἔβγαζαν ἀσβεστά. (Πάντως οἱ Τοῦρκοι μας ποτὲ δὲν πήγαιναν ἐργάτες στ' ἀσβεστοκάμινα.) Εἶχαμε μάθει τὴν τέχνη ἀπ' τὴ Σουλούτζοβα.

Ἄπ' τὸ χωριό μας ξεκινοῦσαν κάθε χρόνο τὸ χειμῶνα γιὰ τὴν Κιλικία 10-15 *οὐστάδες* (=ἐργολάβοι). Ὁ καθένας ἔπαιρνε μαζί του τὸ τσοῦρμιο του, ἀπὸ 6-10 ἐργάτες. Πλήρωνε τὸν κάθε ἐργάτη 2½ γρόσια μεροκάματο καὶ τὴν τροφή του. Τρία γρόσια μεροκάματο ἔδινε στὸν ἐπιστάτη τους.

Δουλεύαμε στὴν περιοχὴ τῆς Ταρσοῦ καὶ τῆς Μερσίνας. Ἐκεῖ ὁ οὐστάς γύριζε τὰ χωριά καὶ μελετοῦσε νὰ βρεῖ σὲ ποιά τοποθεσία μπορούσε νὰ

έτοιμάσει καμίνι: έπρεπε νά έχει έκει κοντά κατάλληλη ξυλεία γιά ν' ανάψει τό καμίνι, κατάλληλη πέτρα γιά νά βγάλει τόν άσβέστη της.

Έδινε ό ουστάς στό νοικοκύρη τής τοποθεσίας 10-20 καντάρια άσβέστη, γιά νά τή νοικιάσει. Ένα καμίνι κατά μέσο όρο έβγαζε 150 καντάρια άσβέστη — και τό κάθε καντάρι πουλιότανε 15-18 γρόσια στην Ταρσό και στ' Άδανα. Άν λογαριάσεις πώς ό κάθε ουστάς έκαιγε 5-6 τέτοια καμίνια κάθε χειμώνα —μερικοί πού δούλευαν με περισσότερους έργάτες έφταναν και στά 8 καμίνια— θά καταλάβεις πώς όι ουστάδες ήταν άπ' τούς πιό «πλούσιους» τού χωριού μας.

Δέ μπορούσαν βέβαια νά είναι όλοι ουστάδες — όλοι δέν ξέφουν. τήν τέχνη νά κλείνουν ένα καμίνι. Έμεις, όι άπλοι έργάτες, σκάβαμε τό λάκκο και κλείναμε έπειτα τό καμίνι πάνω στά σχέδια τού ουστά. Δύσκολη δουλειά. Δουλεύαμε με τό λοστό και τό βαριό νά βγάλουμε τήν πέτρα, νά ξεριζώσουμε άγριοελιές, πουρνάρια, θυμάρια, γιά νά κάψουμε τό καμίνι. Όμως έτσι είχαμε νά ζήσουμε τά σπίτια μας καλύτερα παρά άν δουλεύαμε γή δική μας.

Καμίνια στην Κιλικία δέν κάνανε από πολλά χωριά. Αυτή τή δουλειά προπάντων τήν κάνανε χριστιανοί άπ' τά Μαντένια: άπ' τό Μπουλγάρ, τό Μπερεκετλι και άπ' τό Άκντάγ Μαντέν. Όι Σουλουτζοβιανοί, πού ήταν κι' αυτοί άπ' τό Άκντάγ Μαντέν —έτσι λέγανε όι πατεράδες μας— έκαιγαν καμίνια και στό χωριό τους, πάνω στά βουνά τους και πουλούσανε έπειτα τόν άσβέστη στά χωριά τής περιφέρειάς μας.

Άρχείο Προφορικής Παράδοσης
Καππαδοκία, χωριό Ένεχιλ
(Φάκελλος 230)

Έρευνητής Κ.Μ.Σ
Έρμόλαος Άνδρεάδης

Πληροφορητής
Έήλιας Άγγελίδης
(Άνάβυσσος)

3. ΠΩΣ ΕΓΙΝΕ ΤΟ ΧΩΡΙΟ ΑΝΑΒΥΣΣΟΣ

Όλη αυτή ή περιοχή λέγεται άνέκαθεν Άνάβυσσος. Έδω ήταν άλλοτε ρουμάνι. Ό τόπος ήταν γεμάτος σχοίνα. Άπ' τά τσακάλια, φοβόσωνα νά μπείς μέσα. Μερικοί τσομπάνηδες Βλάχοι είχαν καλύβια μόνο.

Στην παραλία έμεναν πρόσφυγες Άρετσιανοί κάτω από αντίσκηνα. Έκει έμεναν και Φωκτιανοί σέ αντίσκηνα και σέ παράγκες. Έδω στην Άνάβυσσο¹ έμεναν σέ αντίσκηνα κάτι Βουρλιώτες.

Τό τί τραβούσαμε δέ λέγεται. Όύτε ό Χριστός δέν ύπόφερε έτσι. Κοιμό-

μαστε στα αντίσκηνα με τις άλεποῦδες και με τὰ φίδια. "Όλη τὴ μέρα βγάξαμε ρίζες και κούτσουρα πού τὰ κάναμε κάρβουνα γιὰ νὰ ζήσουμε. Νερὸ δὲν εἶχαμε. Ψωμί ἀγοράζαμε ἀπὸ τὸ Λαύριο. "Ἐπρεπε νὰ τὸ παραγγείλουσε και νὰ τὸ πληρώσουμε μιὰ μέρα πιὸ μπροστά. Τὴν ἄλλη μέρα μᾶς τὸ ἔφερναν μετὰ γαϊδούρια, μπαγιατίτικο και κομματιασμένο.

Οἱ ντόπιοι ἀλβανόφωνοι Καλυβιώτες πού εἶχαν χτήματα στὴν Ἄναβυσσο μᾶς ἔβριζαν Τούρκους. Θέλαμε ἕνα τσαμπὶ σταφύλι νὰ δροσιστοῦμε και δὲ μᾶς ἔδιναν· μᾶς τὸ πουλοῦσαν 5 δραχμὲς τὴν ὀκά, τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη!

Ἡ περιοχὴ ἀνῆκε στὴ μονὴ Πετράκη. Τσιφλίκια εἶχαν ἐκεῖ ὁ Δημητριάδης στὴν τοποθεσία Τουρκοχώραφο και ὁ Μάρκελλος στὴ θέρμη Γιουρντά. Ὁ τόπος ἀπαλλοτριώθηκε. Ὁ Ἐποικισμὸς ἀνάθεσε τὸ χτίσιμο σπιτιῶν σὲ ἐργολάβο· ἐγὼ ἤμουνα ἕνας ἀπὸ τοὺς ὑπεργολάβους.

Τὸ 1924 ἄρχισε τὸ χτίσιμο τῶν σπιτιῶν και τέλειωσε τὸ 1926. Τὰ σπῖτια εἶχαν χτιστεῖ γιὰ τοὺς Ἄρετσιανούς. Ἄλλὰ αὐτοὶ δὲν δέχτηκαν νὰ καθήσουν ἐκεῖ. Τότε ὁ πρόεδρος τῶν Ἄρετσιανῶν Καμπανίδης κάλεσε τοὺς Ἐνεχιλῆδες πού κάθονταν στὰ Ταμπούρια τοῦ Πειραιᾶ σὲ ἀντίσκηνα. Μαζὶ μ' αὐτοὺς ἦρθαν και ἄλλοι. Ἐτσι γέμισε ὁ συνοικισμὸς.

Ἐδῶ ἀσχολοῦμαστε μετὰ τὴ γεωργία. Ἀπὸ τὸ 1926 ὡς τὸ 1927 ζευγαρίζαμε στοὺς ἐλαιῶνες τοῦ Μελισσουργοῦ. Τὸ 1928 ὁ τσιφλικοῦχος αὐτὸς μᾶς ἀπαγόρευσε τὴν καλλιέργεια. Διαμαρτυρηθήκαμε ὅλοι μετὰ τὴ γυναικόπαιδα μαζὶ. Ὁ τσιφλικοῦχος ἔφερε χωροφύλακες ἀπὸ τὸ Λαύριο και τὸ Κορωπὶ και μᾶς χτύπησαν. Μ' ἔβαλαν κι ἐμένα φυλακὴ.

Τρία χρόνια σπέραμα χωρίς λίπασμα· δὲν ξέραμε ὅτι τὰ χῶματα ἦταν ἀδύνατα· δὲ φάγαμε ψωμί.

Τὸ 1928 ἔπρεπε ἀρρώστεια. Ὁ κόσμος πέθαινε ἀπὸ τὶς θέρμες. Πολλοὶ φοβήθηκαν και ἔφυγαν.

Πέντε χρόνια ἐκχερσώναμε τὶς ρίζες και φτιάχναμε ἀπ' τὰ κούτσουρα κάρβουνα, πού τὰ κατεβάζαμε μετὰ τὰ κάρα στὴν Ἀθήνα. Αὐτὸ κράτησε ὡς τὸ 1931. Τότε ἐγινε διανομὴ γῆς. Ἐνῶ εἶχε πεῖ ἡ Ἀποκατάσταση ὅτι θὰ μᾶς δώσει ἀπὸ 120 στρέμματα κλῆρο, τελικὰ μᾶς ἔδωσαν 58 μόνο στρέμματα. Κάνουμε σιτᾶρι, ἀρακά, κουρκιά, λίγες ἐλιές [...]

"Ὡς τὸ 1956, ἐδῶ τὸ χωριὸ λεγόταν Ἄρετσού· τᾶρα λέγεται Ἄναβυσσος. Τὸ παραλιακὸ χωριό, ὅπου εἶναι οἱ Φωκιανοί, λέγεται Φώκαια.

Ἄρχειο Προφορικῆς Παράδοσης
Καπαδοκία, χωριὸ Ἐνεχιλ
(Φάκελλος 230)

1. Ἄναβυσσος λέγεται τὸ μεσογειακὸ χωριό. Τὸ παραλιακὸ χωριό, πού ἀπέχει 1.200 μ., λέγεται Φώκαια.

Ἐρευνήτρια Κ.Μ.Σ.
Ἐλένη Γλύκατζη

4. ΤΟΠΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ὅπως εἶναι φυσικό, οἱ πληροφορητές μας θυμοῦνται μὲ ζωντάνια τὰ γεγονότα τῆς πρόσφατης ἱστορίας πού τὰ περισσότερα τὰ ἔζησαν κιόλας. Ἄπό τὰ πιό παλιὰ γεγονότα ἐκεῖνο πού μένει ζωντανό στή μνήμη τους εἶναι οἱ ἐπιδρομές τῶν ἀτάκτων πού τοὺς ἀναφέρουν μὲ τὸ ὄνομα Τσερκέζηδες καὶ Κιουρτηδες. Οἱ Τσερκέζηδες ἔρχονταν ἀπὸ τὸ Κοζάν-Ντάγ! Στὰ πιό παλιὰ χρόνια, τὴν ἐποχὴ τῶν παππούδων τῶν πληροφορητῶν μας, οἱ Τσερκέζηδες κáναν δλόκληρες ληστρικές ἐπιδρομές ἐνάντια στὰ διάφορα χωριά καὶ στὸ Ἐνεχιλ. Στὸ χωριό μας ὅμως τὰ πράγματα δὲν ἦταν εὐκόλα γι' αὐτοὺς· οἱ Ἐνεχιλιῶτες ἦταν γνωστὰ παλληκάρια σ' ὄλη τὴν Καππαδοκία· Γκιοῦρ Ἐνεχιλ καὶ Ἄς-Ἐνεχιλ λέγαν οἱ ἔχθροί τους, ἀπὸ τὸ κακό τους, τὸ χωριό. Ὑστερα οἱ ὀνομασίες αὐτές, κυρίως τὸ Γκιοῦρ Ἐνεχιλ, ἔμειναν κι' ἔγιναν γνωστές σὲ ὄλους, Τούρκους καὶ Χριστιανούς τῆς περιφέρειας. [...]

Ἐνα μέρος τῶν Τσερκέζηδων αὐτῶν πρὶν ἀπὸ 80 κοντὰ χρόνια διάλεξε γιὰ μόνιμη ἐγκατάσταση ἕνα μέρος κοντὰ στὸ Καβλάκ-Γεπέ, ὅπου ἔκτισαν τὸ χωριὸ Τσερκεζλέρ. Κι' αὐτοὶ ὅμως δὲν ξέχασαν τίς παλιές ληστρικές τους συνήθειες, μόνο πού τίς ἐξασκοῦσαν σὲ μικρότερη κλίμακα. Καταπατοῦσαν τὰ χωράφια, κλέβαν ζῶα καὶ ἐπιδίδονταν στὸ μικροπλιάτσικο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο δὲν ἐξαιροῦσαν Τούρκους ἢ Χριστιανούς. [...]

Ἐνα ἄλλο ἐπίσης γεγονός πού θυμοῦνται οἱ πληροφορητές μας καὶ πού εἶναι δεμένο μὲ τὴν οἰκονομία τοῦ χωριοῦ εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ συμπατριώτη τους Σαγκαλὲ Μιχάλη. Τὸν λέγαν Σαγκαλὲ γιὰτι ἦταν ὁ πρῶτος πού ἔφερε τὸ καπέλο στὸ χωριό. Δὲν τὸ ἔβγαζε ποτὲ ἀπὸ τὸ κεφάλι του, λένε οἱ πληροφορητές μας, μ' αὐτὸ πέθανε.

Παιδιὸ Ὁ Σαγκαλὲ Μιχάλ πῆγε στὰ 1890 στὴ Ρουμανία· ἐκεῖ ἔκανε λεφτὰ καὶ γύρισε στὰ 1909 στὸ χωριό, ὅπου καὶ ἄνοιξε ἕνα μπακάλικο. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ ὑπέδαφος τοῦ χωριοῦ ἦταν πλούσιο σὲ ἄνθρακα (οἱ πληροφορητές λένε ὅτι ὑπῆρχε καὶ πετρέλαιο, ἀλλὰ δὲν φαίνεται πιθανόν). Στὸ δρόμο πρὸς τὸ Σιντέλ, στὸ Χατζηχαμζά Ντερεσι ὅπου ὑπῆρχαν χειμαδιὰ τῶν Ἐνεχιλιῶτων, εἶχε τὸ ἔδαφος κάρβουνο. Ἐξυπνος ἄνθρωπος ὁ Σαγκαλὲ Μιχάλ, διέθεσε χρήματα κι' ἔφερε μηχανήματα νὰ δουλέψει τὰ ἄνθρακορυχεῖα καὶ ἄρχισε πραγματικὰ τὴν πρώτη παραγωγή. Δὲν πρόφτασε ὅμως νὰ χρεαί τὸ ἔργο του, γιὰ τὸ ὁποῖο εἶναι ὡς σήμερα ἰδιαίτερα περήφανοι οἱ συμπατριῶτες του. Μόλις κηρύχθηκε ὁ Πρῶτος Παγκόσμιος Πόλεμος στρατεύθηκε ὁ Σαγκαλὲ-Μιχάλ, ἔφυγε ἀπὸ τὸ χωριό, καὶ τὸ ἄνθρακορυχεῖο μὲ ὅλα τὰ μηχανήματα τὸ ἐπίταξαν οἱ τούρκικες ἀρχές, οἱ ὁποῖες ἀνέλαβαν καὶ τὴν ἐκμετάλλευσή του. Ὁ Σαγκαλὲ Μιχάλ δὲν ξαναεῖδε τὸ μεγαλεπήβολο ἔργο του πέθανε περίλυπος στὴ Καρατζόβα.

Ἡ ἀποδημία τοῦ Σαπκαλέ Μιχάλ στή Ρουμανία μᾶς φέρνει σ' ἓνα ἄλλο ζήτημα πού κατά κάποιο τρόπο ἀποτελεῖ πρόβλημα ὅλου τοῦ καππαδοκικοῦ πληθυσμοῦ τῶν χρόνων ἐκείνων, τὴν ξενιτιά [...].

Τὰ γεγονότα τῆς πρόσφατης ἱστορίας, ὅπως εἶναι φυσικό, εἶναι πιὸ ἔντονα καὶ πιὸ καθαρά γραμμένα στὴ μνήμη τῶν πληροφορητῶν μας. Ἄς δοῦμε πρῶτα τὴν ἀπήχηση πού εἶχε ἡ ἀνακήρυξη τοῦ β' τουρκικοῦ συντάγματος στὴ μακρινὴ αὐτὴ γωνιά τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Γνωρίζομε πῶς σὲ ἄλλα χωριὰ τῆς περιφέρειας πού μελετᾶμε ἡ ἀνακήρυξη τοῦ συντάγματος τῶν Νεοτούρκων, πού σήμαινε κατὰ κάποιο τρόπο τὸ ξύπνημα τῆς ἐθνικῆς συνείδησης τῶν Ὀθωμανῶν, ἀπέτελεσε γιὰ τὶς διάφορες μειονότητες πού κατοικοῦσαν στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία τὸ σύνθημα ἐνὸς ἄγνωστου, ὑποσυνείδητου θὰ ἔλεγε κανεὶς, κινδύνου. Στὸ Ἐνεχιλ δὲν ἔχομε καθόλου αὐτὴν τὴ σκοτεινὴ ἀτμόσφαιρα. «Σὰν μάθαμε τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Χουριέτ», λένε οἱ πληροφορητές μας, «βγήκαμε στοὺς δρόμους Τούρκοι καὶ Χριστιανοὶ καὶ φωνάζαμε «ζήτω τὸ Σύνταγμα», χωρὶς καλὰ-καλὰ νὰ ξέρομε τὸ γιατί». Ὑστερα ἄρχισε γλέντι, λέει, πού βάσταξε ἴσαμε ἀργὰ τὴ νύκτα. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ μᾶς δείχνει γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ τὴ συναδέλφωση καὶ τὴν ἀλληλεγγύη πού ἐπικρατοῦσε ἀνάμεσα στοὺς συντοπίτες Τούρκους καὶ Χριστιανούς. Ὡστόσο τὸ σύνταγμα, τουλάχιστον γιὰ τοὺς Χριστιανούς, σήμαινε τὴν αὐγὴ μεγάλων δεινῶν. «Τότε», λένε οἱ Ἐνεχιλιῶτες, «ἄρχισαν νὰ μᾶς παίρνουν στὸ στρατό. Μᾶς ἔστελλαν νὰ δουλεύομε στὴν πέτρα· ὡς τὸ Ἐρζερούμ καὶ πιὸ πέρα μᾶς πηγαῖναν». Ἐπὶ τὰ περίεργα αὐτὰ καταναγκαστικά ἔργα δραπετεύσαν, ὅπως ἦταν φυσικό, πολλοὶ Ἐνεχιλιῶτες, πού ἦταν συνηθισμένοι στὴν ἐλευθερία καὶ στὴ παληκαροσύνη. Καὶ τότε ἄρχιζαν οἱ δόξες τῶν *κελεριῶν*. Ἐπὶ κρυφάνα σὲ κρυφάνα, ἀπὸ κελὲρι σὲ κελὲρι δηλαδὴ, περνοῦσαν μέρες καὶ νύχτες πολλὲς φορὲς γιὰ ν' ἀποφύγουν τὴν καταδίωξη τῶν ἀρχῶν, πού ὅσο περνοῦσε ὁ καιρὸς καὶ συννέφιαζε ἡ παγκόσμια ἀτμόσφαιρα, γινόταν πιὸ ἔντονη.

Ἡ κήρυξη τοῦ Α' Εὐρωπαϊκοῦ Πολέμου καὶ τὸ πρῶτο μεγάλο ματοκύλισμα τῆς Εὐρώπης στὸν 20^{όν} αἰῶνα ἔφερε ὡς τὸ ἀνίδεο καὶ μακρινὸ Ἐνεχιλ τὸν ἄερα τῆς τρομοκρατίας. Οἱ Ἐνεχιλιῶτες δὲν πᾶνε πιά στὴ χαλασμένη ἐκκλησιά τοῦ Σοκμὲν νὰ προσκυνήσουν στὴ χάρη τοῦ Ἁγίου πού γιόρταζε στὶς 3 τοῦ Νοέμβρη.

Τότε, στὰ 1917, ἔκλεισαν καὶ τὰ 2-3 χριστιανικὰ καφενεῖα τοῦ χωριοῦ. «Προτιμοῦσαμε», λένε, «νὰ πηγαίνομε στὰ τουρκικὰ, ἤμυσταν πιὸ σὰ στὸ σπίτι μας». Μέσα στὶς ἀναμπουμποῦλες αὐτὲς βγάζαν μόνο Τούρκο μουχτάρη, ὅπως ἔγινε στὰ 1914. «Ἐμεῖς ἤμασταν», λένε οἱ Ἐνεχιλιῶτες, «ἀγαπημένοι μὲ τοὺς συγχωριανούς μας τοὺς Τούρκους, ἀφήναμε λοιπὸν τὸ μουχτάρη τους νὰ πηγαίνει καὶ γιὰ μᾶς στὴ Νίγδη· γι' αὐτὸν δὲν ἦταν δύσκολο».

Τὸ μεγάλο ὄμως κύμα τῆς τρομοκρατίας πού ξέσπασε ἀκάθεκτο καὶ μὲ αἱματηρὲς συνέπειες γιὰ τὴν περιοχὴ μας ἦταν στὰ 1920, μὲ τὴν εἴσοδο τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴ Μικρασία, τὴ χαλάρωση τῆς τουρκικῆς διοικήσεως,

πού είχε σὰν ἐπακόλουθο τὴν ἀναζωογόνηση τῆς ὀχλοκρατικῆς διάθεσης τῶν τούρκικων πληθυσμῶν.

Φοβερὸ ἦρθε στὸ Ἔνεχιλ τὸ νέο ὅτι οἱ Τούρκοι μάζεψαν ὄσους ἄνδρες χριστιανοὺς μπορέσαν ἀπὸ τὸ Μπερκετλι-Μαντέν, τοὺς πῆγαν σὲ μιὰ τοποθεσία Τσερτζελί κατὰ τὴν Κιλικία ὅπου ὑπῆρχε ἕνα δάσος, καὶ ἐκεῖ ἄλλους ἔκαψαν καὶ ἄλλους ἔσφαξαν. Σώθηκε ἕνας ἀπ' αὐτοὺς, πού κατέφυγε ἔντρομος στὸ Ἔνεχιλ καὶ διηγῆθηκε τὰ διατρέξαντα. Καὶ στὸ ἴδιο μέσα τὸ Μπερκετλί σημειώθηκαν κρούσματα σφαγῶν τῶν Χριστιανῶν.

Ἀπὸ τὴ Σουλούτζοβα δὲν ἄργησαν νὰ φτάσουν τὰ ἴδια νέα. Τούρκοι σφάζαν ἀδιάκριτα ἄνδρες καὶ γυναῖκες πού πέφταν στὰ χέρια τους. Ἐσπευδαν οἱ ἄλλοι νὰ κατεβοῦν στὸ Ἔνεχιλ, ὅπου ἡ φιλία τῶν Τούρκων Ἐνεχιλιωτῶν πρὸς τοὺς Χριστιανοὺς συντοπίτες τους ἦταν ἀσπίδα γιὰ ὄλους. Ὅγδοντα πάνω-κάτω ἄτομα σφάζαν οἱ Τούρκοι ἀπὸ τὸ Μπερκετλί Μαντέν, καμμιὰ δεκαριά ἀπὸ τὴ Σουλούτζοβα ἀνάμεσά τους καὶ μιὰ Ἐνεχιλιώτισσα πού εἶχε φύγει νύφη στὴ Σουλούτζοβα. Στὸ Ἔνεχιλ τὰ πράγματα ἦταν πολὺ καλύτερα· βέβαια ὁ φόβος βασιλεύε παντοῦ καὶ εἶχε ἐδῶ καὶ χρόνια πιά βγάλει τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸ κανονικὸ ρυθμὸ τῆς ζωῆς τους, αἴμα ὅμως δὲν χύθηκε.

Ἄρχεϊο Προφορικῆς παράδοσης
Καπαδοκία, χωριὸ Ἔνεχιλ
(Φάκελλος 230)

1. Πρῶτη πηγή τους φέρεται ἀπὸ τοὺς πληροφορητὲς μας ἡ Ρωσία.